

Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς ἐρμηνευτὴς τῆς Καινῆς Διαθήκης*

ΧΡΗΣΤΟΥ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

«Τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἔμπνευσις αὐτοῦ τοιοῦτον φῶς δέδωκεν εἰς τὴν καθαρὰν ψυχὴν τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου, ὅτι λαμπρύνει καὶ φωτίζει πᾶσαν τὴν κτίσιν. Ὡσπερ γὰρ ὁ ἥλιος, κὰν εἰς μόνον τὸν οὐρανὸν περιέχεται, ὅμως ὅλον τὸν περίγειον κόσμον φωτίζει, οὕτω καὶ ὁ δεσπότης ἡμῶν, ὁ κύριος Φώτιος, καθέξεται εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ καὶ τὴν σύμπασαν κτίσιν δαδουχεῖ καὶ καταλάμπει».

Αὐτὰ τὰ λόγια εἶπαν γιὰ τὸν ἱερό Φώτιο οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας στὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (879-880) ἐκφράζοντας τὴ συνείδηση ὁλόκληρης τῆς Ἐκκλησίας¹. Τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐπισκίασε τὸν Φώτιο καὶ τοῦ χάρισε τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου, ὥστε μὲ τὸν φωτισμὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος νὰ ἀναδειχθεῖ Μέγας, τόσο ὡς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὅσο καὶ ὡς ἐρμηνευτὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Ἔχω τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ, Μακαριώτατε, ὡς ὁμιλητῆς ἐφέτος, νὰ ἐκπροσωπῶ τὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ. στὴ γιορτῆ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φωτίου τοῦ μεγάλου, Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ προστάτῃ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ εὐτυχῆ συγκυρία συμπληρώνεται σήμερα ἓνας χρόνος ἀπὸ τὴν ἐκλογή σας στὴ θέση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, γι' αὐτὸ προεδρεύετε

* Εἰσήγηση ποὺ ἐγίνε στὸ Διορθόδοξο κέντρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐορτῆ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, 6 Φεβρουαρίου 2009, ἐνώπιον τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Ἱερωνύμου, μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τῶν Κοσμητόρων, Προέδρων καὶ Καθηγητῶν τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. σχόλια ΦΕΙΔΑ, Βλ. «Ὁ Πατριάρχης Φώτιος καὶ τὸ κήρυγμα τῆς βυζαντινῆς ἱεραποστολῆς», στὸ *Μνήμη Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Μεγάλου Φωτίου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Πρακτικὰ ἐπιστημονικοῦ συμποσίου*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 475-483, ιδιαίτερα σ. 476.

καὶ τῆς παρουσίας συσκέψεως τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μετὰ τῶν Κοσμητόρων, Προέδρων καὶ Καθηγητῶν τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, στὸ Διορθόδοξο Κέντρο τῆς Ἐκκλησίας, στὴν Ἱερὰ Μονὴ Πεντέλης. Αὐτὸ θεωρῶ ὡς μία εὐλογημένη εὐκαιρία γιὰ τὴ σύσφιξη τῶν σχέσεων τῆς διοικοῦσας Ἐκκλησίας μὲ τὴν ἀκαδημαϊκὴ Θεολογία, δηλαδή τις δύο ἱστορικὲς Θεολογικὲς Σχολὲς Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τις ὁποῖες προέρχεστε ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνοφώνου κυρίως κόσμου, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἐκπαιδευτικοί, οἱ ὁποῖοι διακόνησαν καὶ ὑπηρετοῦν ἐπάξια τὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση, στὴν Ἑλλάδα, τὴν Κύπρο καὶ στίς χώρες ὅπου ὑπάρχει ἀπόδημος ἑλληνισμός. Εἶναι σαφές ὅτι θεολογία ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ Ἐκκλησία χωρὶς θεολογία δὲν νοεῖται. Γι' αὐτὸ οἱ καθηγητὲς τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν διακονοῦν τὴν ἐπιστήμη τῆς Θεολογίας, ὡς πιστὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπέλεξα ὡς θέμα τῆς σημερινῆς εἰσήγησής μου: «Ὁ μέγας Φώτιος ὡς ἐρμηνευτὴς τῆς Καινῆς Διαθήκης», γιατί τὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ μεγάλου Πατριάρχου τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἔχει ἐρευνηθεῖ ἀκόμη ἐπαρκῶς οὔτε ἀπὸ τοὺς βιβλικούς θεολόγους τῆς Ἀνατολῆς οὔτε τῆς Δύσης. Ἡ ἐργασία μου περιλαμβάνει τρεῖς ἐνότητες: α) στὴν ἀρχὴ θὰ ἀναφεροῦμε ἐπιγραμματικὰ στὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ μεγάλου Φωτίου καὶ τις σχετικὲς ἐκδόσεις ποὺ περιλαμβάνουν τὸ ἔργο αὐτό, β) ἔπειτα θὰ δοῦμε βασικὲς ἐρμηνευτικὲς θέσεις τοῦ Ἁγίου καὶ τέλος, γ) θὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε ἀντιπροσωπευτικὲς ἐρμηνεῖες τοῦ ΙΕΡΟΥ πατρὸς σὲ δυσνόητα χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Α. Τὸ Ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ Μεγάλου Φωτίου

Ὡς γνωστόν, ὁ J.- P. Migne συνέλεξε ὅλα τὰ ἐκδοθέντα ὡς τὸ 1860 ἔργα τοῦ ἱεροῦ Φωτίου καὶ τὰ ἀνατύπωσε στὴν Ἑλληνικὴ Πατρολογία, PG τόμοι 101-104² σὲ πέντε τμήματα κατὰ τὰ συνηθισμένα: α) ἐξηγητικά, β) δογματικά, γ)

2. Ὁ τόμος PG 101,1-1296, περιλαμβάνει, Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὰ εὐρισκόμενα πάντα, διαιρούμενα εἰς κλάσεις πέντε· οἷον ἐξηγητικά, δογματικά, παραινεντικά, ἱστορικά καὶ κανονικά. Συγγράμματα, Τμῆμα πρῶτον. Ἐξηγητικά, *Τὰ Ἀμφιλόχεια ἢ λόγων ἱερῶν καὶ ζητημάτων ἱερολογία*. Ὁ τόμος PG 102,1-1016 περιλαμβάνει, Δογματικά, *Διήγησις περὶ τῆς Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως εἰς λόγους Δ' , Λόγος περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος Μυ-*

παραινετικά, δ) ιστορικά, ε) κανονικά, με τὰ γνωστοῦ τύπου ἀναλυτικὰ προλεγόμενα. Ἐὰν καὶ στὰ προλεγόμενα εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἐχθρική διάθεση τῶν σχολιαστῶν τόσο πρὸς τὸ πρόσωπο ὅσο καὶ πρὸς τὶς ἀπόψεις τοῦ Φωτίου, ἡ τόλμη νὰ συμπεριλάβει καὶ τὸν Φώτιο σὲ μία τέτοια ἔκδοση προκάλεσε ἀντίδραση στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησία, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἀββᾶς J.- P. Migne ἀναγκάστηκε νὰ παραθέσει στὴν τελευταία σελίδα τοῦ τετάρτου καὶ τελευταίου τόμου τῶν ἔργων τοῦ Φωτίου μία ὁμολογία πίστεως, *Editoris confessio fidei*, μετὰ τὴν ὁποία ἐκφράζει τὴν ἀφοσίωσή του στὴν *Sanctam Romanam Ecclesiam* καὶ στὴν *Sanctam Sedem*, καθὼς ἐπίσης καὶ στὴ διδασκαλία της³.

Στὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἀνήκουν:

1. *Τὰ Ἀμφιλόχεια ἢ Λόγων Ἱερῶν
καὶ ζητημάτων ἱερολογίαι*

Ὅπως προσδιορίζεται στὸν πρόλογο τοῦ συγκεκριμένου ἔργου, εἶναι «λόγων ἱερῶν συλλογή, ἐν ᾗ ζητήματα τῆς θείας Γραφῆς διαλύεται». Πρόκειται γιὰ τὸ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση σύγγραμμα τοῦ ἱεροῦ πατρὸς καὶ τὸ σημαντικότερο ἀπὸ ἐρμηνευτικὴ κυρίως ἄποψη. Περιλαμβάνει 321 (τκα') ἐρωτήσεις ἢ ζητήματα⁴, τὰ ὁποία ἔθεσε στὸν ἱερό Φώτιο ὁ Μητροπολίτης Κυζίκου Ἀμφιλόχιος: «Πρὸς Ἀμφιλόχιον τὸν ὀσιώτατον μητροπολίτην Κυζίκου ἐν τῷ καιρῷ τῶν πειρασμῶν, ζητημάτων διαφόρων εἰς ἀριθμὸν τριακοσίων εἴκοσι καὶ ἑνὸς συντεινόντων ἐπίλυσιν αἰτησάμενον». Ἀπὸ αὐτὲς οἱ 260 περίπου ἀναφέρονται σὲ ἀγιογραφικὰ θέματα, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες ἀφοροῦν στὰ φιλοσοφικά, γραμματο-

σταγωγίας. *Παραινετικά, Κατάλογος τῶν ὁμιλιῶν τοῦ ἁγίου Φωτίου. Ποιήματα καὶ Ἐπιστολαί.* Ὁ τόμος PG 103,1-1596 περιλαμβάνει, Ἱστορικά. *Φωτίου Μυριόβιβλον ἢ Βιβλιοθήκη.* Ὁ τόμος PG 104,1-1232 περιλαμβάνει, Κανονικά. *Σύνταγμα κανόνων διηρημένον εἰς τίτλους ΙΔ' Νομοκάνων.* Ἐξήγησις τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων εἰς τίτλους ΙΔ'.

Περὶ σόστερα γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Μεγάλου Φωτίου βλ. ΦΟΥΓΙΑ Μ., πρ. Θυατείρων καὶ Μ. Βρετανίας, *Εἰσαγωγή τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως*, PG 101, λγ-ρίγ. Ἐπίσης πρῶτ. ΔΡΑΓΑ Γ., J. P. Migne, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τόμ. 101-104, Περιεχόμενα ἐκάστου τόμου μετὰ τινῶν βιβλιογραφικῶν σχολίων, PG 101, ριστ'-σλζ'.

3. Βλ. ΧΡΗΣΤΟΥ Π.Κ., «Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα περὶ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου», σὲ *Μνήμη ἁγίων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Μεγάλου Φωτίου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως*, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 363

4. PG 101,45-1296. Πρβλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΧΡΥΣ. Α. *Περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Μεγάλου Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, ἐν Ἀθήναις 1912, σσ. 1-37.

λογικά, ιστορικά, δογματικά, ακόμη και ιατρικά και φυσικά ζητήματα. Φαίνεται ότι το έργο αυτό γράφτηκε κατά τον χρόνο της πρώτης εξορίας του ιεροῦ πατρὸς (869-877), ὅπως ὑποδηλώνει ἡ φράση «ὄχλος πειρασμῶν καὶ θλίψεων» (Ζήτημα 78,1), καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ παραπόνου του γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν βιβλίων του: «Πρὸς γε τὴν παροῦσαν χρεῖαν, καὶ τὴν συνέχουσαν ἡμᾶς τῶν ὑπογραφέων ἐρημίαν καὶ τῶν βιβλίων τὴν αἰχμαλωσίαν, ἱκανά σοι καὶ ταῦτα»⁵.

Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀνήκει στὸ ἐξηγητικὸ εἶδος, «Ἄπορα εἰς τὴν θείαν Γραφήν» ἢ «Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις», τὸ ὁποῖο εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα (Εὐσέβιος Παμφίλου, Μ. Βασίλειος, Θεοδώρητος), ἐνῶ ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα διαδόθηκε στὴ χριστιανικὴ ἐρμηνευτικὴ γραμματεία Ἀνατολῆς καὶ Δύσης (Ἡσύχιος Ἱεροσολύμων, Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, Μάξιμος Ὁμολογητῆς, Ἀναστάσιος Σιναΐτης, Ἱερώνυμος, Αὐγουστῖνος, Βέδας Αἰδέσιμος, κ.ἄ.). Ὁ Ἀμφιλόχιος θέτει ὑπὸ μορφὴ ἐρωτήσεων δυσνόητα χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ ιδιαίτερα ἐκεῖνα πού κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ἐμφανίζονται ἀσάφεια, ἐναντίωση ἢ ἀντίφαση⁶.

Εἰδικότερα ἀναφέρεται σὲ δυσνόητα χωρία τόσο τῆς Παλαιᾶς (Πεντάτευχος, Ἐκκλησιαστής, Ψαλμοί, Προφῆτες), ὅσο καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης (Εὐαγγέλια, Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ Καθολικῆς). Σὲ μία περίοδο ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ εἶδος τῶν Σειρῶν (Catena) τὸ ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ ιεροῦ Φωτίου ἀποτελεῖ πρωτότυπη προσπάθεια νέας πατερικῆς προσέγγισης τῶν κειμένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ὁποία συνιστᾷ τὴ βάση τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας. Μὲ ἄλλα λόγια, ὑπογραμμίζεται ὁ βιβλικὸς χαρακτήρας τῆς θεολογίας καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι τὸ θεμέλιο τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας.

5. PG 101,889B. Πρβλ. ΓΟΥΛΤΣΗ Β.Γ., *Θεολογία καὶ διαπροσωπικαὶ σχέσεις κατὰ τὸν Μέγαν Φώτιον*, Θεσσαλονίκη 1974. ΤΑΤΑΚΗ Β.Ν., «Φώτιος ὁ μέγας ἀνθρωπιστής», στὸ *Κυρίλλω καὶ Μεθοδίω τόμος ἑόρτιος ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ καὶ ἑκατοστῇ Ἐτηρίδι*, ἐν Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 79-111. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΥΛ. Γ., Ὁ Μέγας Φώτιος πατὴρ καὶ διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1973, σ.σ. 1-16. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓ. Δ., «Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς φορεὺς τοῦ γνησίου Ὁρθοδόξου πνεύματος», *Ἐκκλησία* 48 (1971), 93-97. ΦΕΙΔΑ ΒΛ., «Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ ιεροῦ Φωτίου περὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας», *Ἐκκλησία* 54(1977), 87-89. 115-117. 143-144. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Αἱ περὶ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας ἀντιλήψεις τοῦ Μ. Φωτίου», ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ *Τιμητικὸν Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβα*, Ἀθήναι 1980.

6. Πρβλ. PG 101,48B.

Τὰ Ἀμφιλόχεια, ἐκτὸς ἀπὸ τῆ γνωστῆ ἔκδοση στὴν Ἑλληνικὴ Πατρολογία⁷, ἐξεδόθησαν σὲ βελτιωμένη ἔκδοση ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ Κ. Οἰκονόμου⁸ καὶ σὲ κριτικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸν L.G. Westerink⁹.

2. Ὑπομνήματα εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην
Ἀποσπάσματα εἰς Ματθαῖον, Μᾶρκον, Λουκᾶν
καὶ Ἰωάννην καὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ ἀποστόλου Παύλου

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας παρουσιάζει ἡ ἔκδοση τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας τοῦ J. - P. Migne μὲ τίτλο: *Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ὑπομνήματα εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην*¹⁰. Στὰ κείμενα αὐτὰ περιλαμβάνονται Ἀποσπάσματα εἰς Ματθαῖον (*Fragmenta in Matthaëum*)¹¹, Ἀποσπάσματα εἰς Μᾶρκον (*Fragmenta in Marcum*)¹², Ἀποσπάσματα εἰς Λουκᾶν (*Fragmenta in Lucam*)¹³, Ἀποσπάσματα εἰς Ἰωάννην (*Fragmenta in Joannem*)¹⁴ καὶ Ἀποσπάσματα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ ἁγίου Παύλου (*Fragmenta in Epistolas Sancti Pauli*)¹⁵. Ἡ ἐργασία τῆς E. Ζέρβα¹⁶, διερευνᾷ τὴν χρῆση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὰ Ἀμφιλόχεια τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, ἐνῶ ὁ Στ. Σάκκος¹⁷, παρουσιάζει τὴν χρῆση τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς στὰ ἔργα τοῦ ἱεροῦ πατρὸς.

Τὰ ἐρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Φωτίου στὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης κυκλοφοροῦν σὲ τρεῖς κριτικὲς ἐκδόσεις. Ὁ Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς

7. PG 101,45-1172

8. *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Τὰ Ἀμφιλόχεια ἢ Λόγων Ἱερῶν Συλλογὴ, ἐν ἧ ἑτήματα τῆς θείας Γραφῆς διαλύεται ἐκ κώδικος τῆς κατὰ τὸν Ἄθωνα Μεγάλης Λαύρας, Ἀθῆναι 1858.*

9. *Photii Patriarchae Constantinopolitani Epistulae et Amphilochia*, τόμ. IV, V, VI 1,2, Teubner Leipzig 1986-1988.

10. PG 101, 1189-1253.

11. Περιλαμβάνονται 56 ἀποσπάσματα στὶς στήλες 1189-1209.

12. Περιλαμβάνονται 11 ἀποσπάσματα στὶς στήλες 1209-1213.

13. Περιλαμβάνονται 24 ἀποσπάσματα στὶς στήλες 1213-1229.

14. Περιλαμβάνονται 3 ἀποσπάσματα στὶς στήλες 1231-1233.

15. Περιλαμβάνονται 28 ἀποσπάσματα στὴν Πρὸς Ῥωμαίους, Β' Κορινθίους καὶ πρὸς Ἑβραίους στὶς στήλες 1233-1253.

16. *Ἡ χρῆση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὰ Ἀμφιλόχεια τοῦ ἱ. Φωτίου*, Θεσσαλονίκη 1994.

17. «Ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴ στὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Φωτίου», στὰ *Πρακτικὰ τοῦ ΙΕ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου Μεγάλου Φώτιος*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 439-522.

ἔξεδωσε σχόλια καὶ τεμάχια ὁμιλιῶν στὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιο¹⁸. Ὁ Κ. Staab¹⁹ ἔξεδωσε τὰ ἐρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἐπίσης ὁ J. Reuss, μετὰ βίασιν τὴν Ἑλληνικὴν Πατρολογία τοῦ Migne καὶ χειρογράφα Σειρῶν, ἔξεδωσε τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Φωτίου ποὺ ἐρμηνεύουν χωρία τῶν εὐαγγελίων: α) ἐνενηντα πέντε (95) ἐρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα στὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον²⁰, β) πενήντα τέσσερα (54) ἐρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα στὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον²¹ καὶ γ) ἑκατὸν δεκατέσσερα (114) ἐρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα στὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον²².

Στὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ ἱερός Φώτιος συνέταξε ὑπομνήματα στὰ εὐαγγέλια, οἱ ἀπόψεις τῶν ἐρευνητῶν διχάζονται. Ὁ καρδινάλιος Josef Hergenröther στὸ τρίτομο ὀγκῶδες ἔργο του²³ ἀναφέρεται σὲ ὑπομνήματα τοῦ Φωτίου στὴν Ἁγία Γραφή, στὴν Παλαιὰ Διαθήκη²⁴ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη²⁵. Βασισμένος ὁ J. Hergenröther στὰ κείμενα τῶν Ἀμφιλοχίων καὶ τὴν πλούσια γραμματεία τῶν Κατενῶν, μελετᾷ τὰ ἐρμηνευτικὰ σχόλια τοῦ Φωτίου στὰ εὐαγγέλια: κατὰ Ματθαῖον²⁶, κατὰ Μᾶρκον²⁷, κατὰ Λουκᾶν²⁸, κατὰ Ἰωάννην²⁹, καὶ στίς ἐπιστολὰς τοῦ ἀποστόλου Παύλου³⁰.

18. «Φωτίου σχόλια τὲ καὶ τεμάχια ὁμιλιῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον», *Recueil orthodoxe Paléstinien*, St. Petersburg, in Russian, 11 (1892) 53-110. Ἡ ἐργασία αὐτὴ στηρίζεται στὴν ἔκδοσιν τοῦ Migne καὶ σὲ μία σειρὰ τοῦ κώδικα 232 τοῦ ἁγίου Σάββα, στὰ Ἱεροσόλυμα.

19. *Paulus-Kommentare aus der griechischen Kirche*, στὸ Munster 1933 καὶ 21984.

20. *Matthäus Kommentare aus der griechischen Kirche, aus Katenenhandschriften*, Texte und Untersuchungen 61, Berlin 1957, σσ. 270-337.

21. *Lukas Kommentare aus der griechischen Kirche, aus Katenenhandschriften*, Texte und Untersuchungen 130, Berlin 1984, σσ. 298-317.

22. *Johannes Kommentare aus der griechischen Kirche, aus Katenenhandschriften*, Texte und Untersuchungen 89, Berlin 1966, σσ. 359-412.

23. *Photius Patriarch von Konstantinopel*, τόμ. 1-3, Regensburg 1869, (ἐπανέκδ. Darmstadt 1966).

24. Τόμ. 3, σ. 71-73.

25. Τόμ. 3, σ. 73-92.

26. Τόμ. 3, σ. 73-75.

27. Τόμ. 3, σ. 75.

28. Τόμ. 3, σ. 76-77.

29. Τόμ. 3, σ. 77-78.

30. Τόμ. 3, σ. 78-92.

Ο Ρωμαιοκαθολικός έρευνητής υποστηρίζει ότι ο Φώτιος έκτός από τὰ Ἀμφιλόχεια, πού ὅπως ἀναφέραμε περιλαμβάνουν διάφορα ἐρμηνευτικά σχόλια καὶ ἀπαντήσεις στὴν Ἁγία Γραφή, δὲν συντάξε ὑπόμνημα οὔτε στὰ συνοπτικά εὐαγγέλια, οὔτε στὸ κατὰ Ἰωάννην. Ὅμως προβληματίζεται γιὰ πιθανὴ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση δέκα ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἀντίθετα ὁ J. Reuss³¹ θεωρεῖ τὸν Φώτιο ὡς σημαντικὸ σχολιαστή, καὶ μὲ πρωτότυπο σχολιασμό, τοῦ Ματθαίου, χωρὶς νὰ ἐκφέρει ἀποψη ἂν τελικὰ ὁ ἱερός πατήρ συντάξε ὑπόμνημα στὸ πρῶτο εὐαγγέλιο. Πιθανόν, ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος ἐρευνητής, ἔγραψε ὑπόμνημα στὸ κατὰ Λουκᾶν καὶ ὑπόμνημα στὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιο. Ὁ ἀείμνηστος Ἰω. Παναγόπουλος³² δὲν ἀποκλείει τὴν περίπτωση ὁ ἱερός Φώτιος νὰ συντάξε συνεχῆς ὑπόμνημα στὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιο, παρὰ τὴν ἀντίθετη ὑπόθεση τῶν J. Hergenrother καὶ J. Reuss.

Ἀπ' ὅσα παρουσιάσαμε παραπάνω ἔχω τὴν αἴσθησι πὼς ὁ ἱερός Φώτιος δίνει δείγματα ὅτι ἀσχολήθηκε: α) μὲ κάποια ἀποσπασματικά σχόλια καὶ ὄχι μὲ ὑπομνήματα στὰ εὐαγγέλια καὶ β) μὲ ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, δηλαδὴ ἀπορίες σὲ θέματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἰδιαίτερα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ καὶ ἀπὸ τὴν πρόσφατη ἐργασία τοῦ ὁμότ. Καθηγητῆ Πανσαβία Κουτλεμάνη³³.

3. Ἐπιστολὲς τοῦ ἱεροῦ Φωτίου

Σὲ σημαντικὸ ἀριθμὸ ἐπιστολῶν τοῦ ἱεροῦ πατρὸς ἐπιλύονται ἐρμηνευτικὰ θέματα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Πενήντα ὀκτώ (58) ἐπιστολὲς περιέχουν ἀποκρίσεις ἀπὸ τὰ Ἀμφιλόχεια. Αὐτὲς τὶς Ἐπιστολὲς ἐξέδωσε σὲ κριτικὴ ἔκδοσι μὲ σχόλια ὁ Ἰω. Βαλέττας³⁴, καὶ πολὺ ἀργότερα οἱ B. Laourdas-L.G. Westerink³⁵.

31. Βλ. Mattheus Kommentare aus der griechischen Kirche, aus Katenenhandschriften, Texte und Untersuchungen 61, Berlin 1957, σ. 270 ἔξ.

32. «Ἡ βιβλικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου» στὸ Ἐκκλησία καὶ Θεολογία, 10 (1989-1991), 455-488 ἰδιαίτερα σ. 458.

33. Τὰ τέσσερα Εὐαγγέλια στὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Φωτίου, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 366, ὅπου παρατίθενται 863 Φωτιανὰ παραθέματα μὲ βάση ὅλες τὶς προηγούμενες ἐκδόσεις. Ἐκτός ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας τοῦ Migne PG 101-104, διερευνᾷ τὴν εἰδικὴ κριτικὴ ἔκδοσι Σειρῶν τοῦ J. Reuss καὶ τὴ γενικότερή του J.A. Cramer, *Catena Graecorum Patrum in Novum Testamentum*, τόμ. 1-3, Oxonii 1844.

34. Φωτίου τοῦ σοφωπάτου καὶ ἀγιωπάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαί, Λονδίνον 1864.

35. *Photii Patriarchae Constantinopolitani Epistulae et Amphilochia*, τόμ. I-III, Teubner,

4. Όμιλίες του ἱεροῦ Φωτίου

Στὶς ὀγδόντα τρεῖς (83) ὀμιλίες τοῦ ἱεροῦ πατρὸς ὑπάρχουν κάποιες μὲ ἐξηγητικό-κηρυγματικὸ περιεχόμενο. Οἱ ὀμιλίες αὐτὲς ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν Σ. Ἀρισταρχο³⁶. Ἀργότερα ἔχουμε κριτικὴ ἔκδοση τῶν ὀμιλιῶν ἀπὸ τὸν Β. Λαούρδα³⁷.

Τέλος, σημαντικὸ ἐρμηνευτικὸ ὕλικὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης βρίσκουμε στὰ ἔργα τοῦ Φωτίου: α) *Διήγησις περὶ τῆς Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως*³⁸, ὅπου μὲ βάση τὶς μαρτυρίες τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀποκρούονται οἱ μανιχαϊκὲς κακοδοξίες, καὶ β) *Λόγος περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίας*³⁹, ὅπου ὁ ἱερός Φώτιος χρησιμοποιεῖ κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς γιὰ τὴν ἀπόκρουση τοῦ Filioque τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας.

Β' Ἐρμηνευτικὲς θέσεις τοῦ ἱεροῦ Φωτίου

Ἀπὸ τὸ πλούσιο ἐρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ ἱεροῦ Φωτίου φαίνεται ὅτι ὁ ἱερός πατήρ γνωρίζει ἄριστα τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ εἶναι ἀριστοτέχνης ἐρμηνευτῆς τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Προτάσσει τὴ γραμματικὴ καὶ συντακτικὴ ἀνάλυση, ἐπιμένει στὴν ὀρθὴ γραφὴ καὶ στίξη, ἐπεξηγεῖ τὰ διάφορα συντακτικὰ σχήματα, ἀναλύει τὶς διαφορετικὲς ἔννοιες πολλῶν λέξεων, φράσεων καὶ ρημάτων. Ἀκόμη ἀνατρέχει σὲ πολλαπλὰ παράλληλα ὁμόηχα ἢ συνώνυμα χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς γραμματείας καί, ὅπου κρίνει ἀπαραίτητο, χρησιμοποιεῖ τὶς μεταφράσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Ἀκύλα, Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος). Προκειμένου νὰ ἐπικυρώσει τὶς ἀπόψεις του, παραπέμπει στὶς ἐρμηνεῖες τῶν προηγηθέντων Πατέρων, ὅπως τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Θεοδοωρήτου, τοῦ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως κ.ἄ., γιὰτὶ γνωρίζει, προϋποθέτει καὶ ἀξιοποιεῖ τὴν πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλη-

Leipzig 1983-1985. Πρβλ. LAOURDAS B., «The Letter of Photius to the Archbishop of Aquileia», *Κληρονομία* 3(1971), 66-68. Ἀσ. Δεδούση, «Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς ἐπιστολογράφος», *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία* 10(1989-91), 329-454.

36. *Φωτίου λόγοι καὶ ὀμιλίες ὀγδοήκοντα τρεῖς*, τόμ. Α' καὶ Β', Κωνσταντινούπολις 1900.

37. *Φωτίου ὀμιλίες, ἔκδοσις κειμένων, εἰσαγωγή καὶ σχόλια*, Θεσσαλονίκη 1959.

38. PG 102, 16-264.

39. PG 102, 280-542.

σίας. Ἀξιοποιεῖ τόσο τὶς ἐρμηνεῖς τους ὅσο καὶ τὶς ἐρμηνευτικὲς τους ἀρχὲς καὶ θεωρίες⁴⁰.

Ὁ ἱερός Φώτιος προτάσσει τὴν ἱστορικὴ καὶ γραμματικὴ ἐρμηνεία, τὴν ὁποία συμπληρώνει μὲ ἀναγωγικὴ ἢ πνευματικὴ θεωρία ἢ ἐρμηνεία. Ἔτσι, ὁ ἱερός πατὴρ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀπόλυτὴ ἰσχὺ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπικύρωσε μὲ τὶς ἀποφάσεις τῆς ἢ ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτη Οἰκουμενικῆ Σύνοδος (691/92) μὲ τὸν 19ο κανόνα τῆς: «Εἰ γραφικός τις ἀνακηνηθεῖ λόγος, μὴ ἄλλως τοῦτον ἐρμηνευέτωσαν, ἢ ὡς ἂν οἱ τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες, καὶ διδάσκαλοι, διὰ τῶν οἰκείων συγγραμμάτων παρέθεντο· καὶ μᾶλλον ἐν τούτοις εὐδοκιμεῖτωσαν ἢ λόγους οἰκείου συντάττοντες»⁴¹. Αὐτὴν τὴν παράδοση βεβαιώνει καὶ ὁ ἱερός Φώτιος: «Οὐκοῦν καὶ τὰς τῶν ἐγκρίτων διδασκάλων φωνὰς τῆς ὁμοίας παραδοχῆς ἀξιώσωμεν»⁴².

Ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι γιὰ τὸν ἱερό Φώτιο ἡ κύρια πηγὴ τῆς ἀποκαλυμμένης ἀληθινῆς πίστεως, τῶν ὀρθῶν δογμάτων, καὶ ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀληθινὴ σωτηρία: «Μηδὲν ἔξωθεν τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς μήτε ἐννοοῦντας μήτε λέγοντας μήτε πράττοντας»⁴³. Αὐτὸ τὸ στηρίζει ὁ ἱερός πατὴρ στὴ θεοπνευστία τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης: «Εἰσὶν ἄνδρες ἱεροὶ τῶν ἀποστολικῶν ρημάτων τὴν ἐν τῷ βάθει τεθησαυρισμένην διάνοιαν χάριν ἔχοντες ἀνακαλύπτειν ... οὗ ἢ γλῶσσα τοῦ παναγίου Πνεύματος ὄργανον»⁴⁴.

Ὁ Ματθαῖος εἶναι «ἱερός καὶ θεῖος», κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, ὁ θεῖος, ἱερός καὶ θεσπέσιος Μάρκος εἶναι ὁ συνιεροφάντης καὶ μυσταγωγός, «πνεύματι τῷ αὐτῷ κηρύγματος ἐμπειστημένον λόγον». Ὁ Λουκᾶς εἶναι «θεόσοφος» καὶ «θεορρήμων», συνευαγγελιστὴς καὶ συνόμιλος μὲ τοὺς ἄλλους εὐαγγελιστές, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολόγος⁴⁵. Παράλληλα, ὁ Πέτρος «ιερολογεῖ ἐκ θεολήπτου ψυχῆς» καὶ ὁ Παῦλος θεωρεῖται διὰ τῆς θεοπνευστίας

40. Πρβλ. τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ Ιω., «Ἡ βιβλικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου», στὸ *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία* 10(1991), 455-488. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸ θέμα τῶν πατερικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ ἱερός Φώτιος, καὶ γενικότερα γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ του μέθοδο βλ. AMSLER O., *Die exegetische Methode des Photios, München* 1981, σ. 606 ἐξ.

41. ΡΑΛΛΗ Γ.Α. - ΠΟΤΛΗ Μ., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, τόμ. Β', Ἀθήνησι 1852, σ. 346.

42. PG 101,813.

43. PG 101,320A.

44. PG 101,392B.

45. PG 101,212AB.

«μετάρσιος ἄνθρωπος», «ἢ τοῦ Πνεύματος μεγάλωφονος σάλπιγξ», ἢ γλῶσσα καὶ τὸ ὄργανο τοῦ παναγίου Πνεύματος: «ὁ τῷ οὐρανίῳ παιδευθεὶς διδασκαλείῳ καὶ τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ρημάτων πρῶτος ἀνθρωπίνην ἀκοὴν ἐπιδείξει κατήκοον»⁴⁶.

Αὐτὴν τὴν κατ' ἔννοια θεοπνευστία τῆς Ἁγίας Γραφῆς παρουσιάζει ὁ ἱερός Φῶτιος, χωρὶς νὰ ἀποκλείει ἀσφαλῶς καὶ τὴν προσωπικὴ συνεργία τῶν ἱερῶν συγγραφέων κατὰ τὴν καταγραφή τοῦ θείου λόγου, σύμφωνα μὲ τὴν παιδεία καὶ τὰ προσωπικὰ χαρίσματα τοῦ καθενός: «ἡνίκα πυρίνων γλωσσῶν οὐρανόθεν ἐπιδημία πολυγλώσσους φωνὰς ἐδημιούργει τοῖς ἀποστόλοις τὸ πνεῦμα, καὶ παντός ἔθνους ρήτορας αὐτοσχεδίους κατασκεύαζε τοὺς ἀγραμμάτους»⁴⁷. Ἔτσι δικαιολογεῖται καὶ ἡ διαφορετικὴ ἔκθεση τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ φαινομενικὲς καὶ πραγματικὲς ἀσυμφωνίες ποὺ παρατηροῦνται κυρίως στὰ εὐαγγελικὰ κείμενα⁴⁸. Ἀκόμη, ὁ ἱερός Φῶτιος προεκτείνει τὴ θεοπνευστία καὶ στὴν Ἱερὴ Παράδοση⁴⁹, ἢ ὁποῖα μαζί μὲ τὴν Ἁγία Γραφή ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴν χριστιανικὴ Ἐκκλησία ὡς ἀποκάλυψη τῆς τριαδικῆς Θεότητος στὴν ἱστορία: «τῇ τῶν Λογιῶν χρήσει καὶ διδασκαλίᾳ κατασφαλιζέσθαι ταύτας (τὰς εὐλόγους θεωρίας) ὅσον προσλαμβάνουσι. Χρησιμοῖς τοῦ παναγίου Πνεύματος τὰ ἡμέτερα περιεχόμενα, τὸ κράτος, τοσοῦτον νικᾶν ἀνάγονται τὸν μῶμον»⁵⁰.

Ὡστόσο, στηριζόμενος στὸν κανόνα τῶν βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀπαριθμεῖ ὅλα τὰ βιβλία τοῦ κανόνα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης στὸν *Νομοκάνονα σὲ ἰδ' τίτλους*, τοῦ ὁποῖου ἢ β' ἀναθεωρημένη μορφή ἀνήκει στὸν Πατριάρχη: «Ἐκτὸς τῶν κανονικῶν Γραφῶν, μηδὲν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναγιγνώσκηται ἐπ' ὀνόματι θείων Γραφῶν, ἀλλὰ μόνα τὰ κανονικὰ τῆς Καινῆς καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης»⁵¹. Γιὰ νὰ διασαφηνίσει ἀκόμη περισσότερο αὐτὴ τὴ θέση του

46. PG 101, 309D καὶ 101,221D, πρβλ. Von Bernhard Wyss, «Photius uber den Stildes Paulus», *Museum Helveticum* 12 (1955) 236-251.

47. PG 101,920A. Πρβλ. 101,520. Πρβλ. Τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ Ιω., «Τὸ ψυχολογικὸν ἐπιχείρημα εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον τοῦ ἱεροῦ Φωτίου», στὸ *Ἐκκλησία καὶ Θεολογία* 10 (1989-91) 207-253.

48. PG 101,48-96.

49. Ἰω. 21,25: «ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐν γραφήται καθ' ἑν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία».

50. PG 101,913B.

51. PG 104,592.

ἀποκλείει τις ιδιωτικές προσευχές και τή χρήση τῶν ἀποκρύφων βιβλίων στίς λατρευτικές συνάξεις και γενικότερα στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας: «ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικούς ψαλμούς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οὐδὲ ἀκανόνιστα βιβλία»⁵².

Ἐπεκτείνοντας τή σκέψη του ἕνα βῆμα παραπέρα ὁ ἱερός Φώτιος ἐπικρίνει και ἀπαγορεύει ὁποιαδήποτε ἐπέμβαση στό γράμμα και τὸ πνεῦμα τῶν ἱερῶν κειμένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς και τονίζει: «Οὐ δεῖ γὰρ οὐδ' ὅλως οὐδ' ἐφ' ἐνὶ γράμματι παραχαράττειν τὰς λέξεις τὰς ἱερὰς, μάλιστα γε ὅτι και τῆς ἀπαραχαράκτου λέξεως ἐχούσης, ὡς ἔφην, ἀνεμποδίστως ἢ τοῦ ῥητοῦ προέισι διάνοια»⁵³. Αὐτὸ τὸ στηρίζει στό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός συνέστησε τὴν ἀκρίβεια τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν του, ὥστε νὰ μὴ ὀδηγηθεῖ ὁ πιστὸς στή διαστροφή τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως⁵⁴.

Ἐπάρχει μία φιλολογία ὡς πρὸς τὸν τύπο τοῦ κειμένου, τὸν ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ ἱερός Φώτιος: ἀλεξανδρινό, δυτικὸ, καισαρειανὸ ἢ βυζαντινὸ⁵⁵. Πιστεύω πὼς ὁ ἱερός Φώτιος ἀκολουθώντας τὴν βυζαντινὴ παράδοση τοῦ προκατόχου του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἱεροῦ Χρυσοστόμου εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ χρησιμοποίησε τὸν «βυζαντινὸ» τύπο κειμένου, ὁ ὁποῖος ἦταν καθιερωμένος στὴν Ἀνατολή⁵⁶.

Κομβικὸ σημεῖο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἐρμηνευτικῶν θέσεων τοῦ ἱεροῦ Φωτίου εἶναι ἡ ἀποψή του γιὰ τὴ σχέση τῶν δύο Διαθηκῶν. Ἡ Παλαιὰ και Καινὴ Διαθήκη ἀποτελοῦν τὴ θεόπνευστη Ἁγία Γραφή, ἢ ὁποία περιέχει τὴ θεία ἀποκάλυψη, πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σὲ διάφορες ἐποχές και ἀπὸ διαφορετικούς θεόπνευστους ἱερούς συγγραφεῖς. Γι' αὐτὸ, οἱ δύο Διαθήκες ἔχουν τὴν ἴδια αὐθεντία, εἶναι ἰσόκυρες, ἰσάξιες και ἰσότητες, γιατί ἡ Παλαιὰ Διαθήκη περιλαμβάνει τις ἐπαγγελίες τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἰσραηλιτικὸ λαό, ἐνῶ ἡ Καινὴ

52. PG 104,589.

53. PG 101,713A.

54. PG 101, 857B. Πρβλ. PG 101,589D.

55. Εἰδικὰ γιὰ τὸ κείμενο τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ BIRDSALL J.N., «The Text of the Gospels in Photius: II.III. The Lucan Text», *Journal of Theological Studies*, VII (1956), 190-198. Γιὰ τὸ κείμενο τοῦ τετάρτου εὐαγγελίου βλ. τοῦ ἰδίου, «Photius and the Text of the Fourth Gospel», *JTS* VII (1956), 61-63 και γιὰ τὸ κείμενο τῶν Πράξεων και τῶν ἐπιστολῶν βλ. τοῦ ἰδίου, «The text of the Acts and the Epistles in Photius», *JTS* IX (1958), 278-291.

56. Πρβλ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ Ἰω. Δ., «Ἡ Πατριαρχικὴ ἔκδοση τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ 1904 και ἡ ἀξία τῶν βυζαντινῶν ἐκλογαδίων», *Βιβλικές μελέτες Γ'*, BB 28, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 311-329.

Διαθήκη αποτελεί την πραγματοποίησή τους στο πρόσωπο του ένανθρωπήσαντος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὴν ἰσοτιμία τῶν δύο Διαθηκῶν διακηρύττει μὲ σαφήνεια κατὰ τῶν Μανιχαίων τονίζοντας: «Ὅρα δὲ καὶ ἐξ ἄλλων τὴν ἰσοτιμίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος, ἵνα γνῶς ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας διαθήκης νομοθέτης ... τὰ ἴσα νέμει γέρα καὶ τὸ κλέος τῆ τε Παλαιᾶ καὶ τῆ Νέας Διαθήκης»⁵⁷. Ἡ ἰσοτιμία τῶν δύο Διαθηκῶν, ἀναφέρει ὁ ἱερός πατήρ, στηρίζεται σὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Νομοθέτης εἶναι ὁ ἴδιος καὶ στὴν περίπτωση τοῦ νόμου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς χάριτος τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ τὸ ἴδιο Ἅγιο Πνεῦμα φωτίζει, ἐμπνέει καὶ καθοδηγεῖ τόσο τοὺς προφήτες ὅσο καὶ τοὺς ἀποστόλους. Ὡστόσο, συνεχίζει ὁ ἱερός Φώτιος, στὴν Παλαιὰ Διαθήκη τὰ ἀποκαλυπτόμενα γεγονότα ἔγιναν σταδιακὰ καὶ ὄχι πλήρως, «καὶ τὰ νομοθετούμενα οἷα δὴ κάλυμμα τὴν ἀσάφειαν συνεπέφερε»⁵⁸ διὰ «τὸ θηριῶδες τῶν ἀκροατῶν»⁵⁹.

Στὴν περίπτωση τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὑποστηρίζει ὁ ἱερός πατήρ, μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Χριστοῦ ἐκπληρώνονται οἱ προφητεῖες καὶ οἱ ἀσάφειες διευκρινίζονται μὲ τὸ εὐαγγέλιο τῆς σωτηρίας πρὸς κάθε ἄνθρωπο καὶ τὴν οἰκουμένη ὁλόκληρη: «ἵνα Χριστοῦ παραγεγονότος, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστροφῆς ἀνακαλυφθῆ τὸ θησαυριζόμενον»⁶⁰. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ ἱερός Φώτιος διακρίνει μία ὀργανικὴ ἐνότητα καὶ μία ἐσωτερικὴ σχέση καὶ σύνδεση τῶν δύο Διαθηκῶν. Ἡ μία εἶναι συνέχεια τῆς ἄλλης, γι' αὐτὸ ἡ Παλαιὰ πάντοτε πρέπει νὰ ἐξετάζεται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς ἐκπλήρωση τῶν προφητειῶν⁶¹.

Ὑπογραμμίζοντας τὴν τυπολογικὴ σημασία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὁ ἱερός Φώτιος τὴν θεωρεῖ ὡς παιδαγωγὸ εἰς Χριστόν⁶². Γι' αὐτὸ, πολλὰ φορὲς ὁ ἱερός πατήρ χρησιμοποιεῖ παράλληλα χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, προκειμένου νὰ ἐρμηνεύσει χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης, μὲ τὸ ἐξῆς σκεπτικό: «Τὸ ῥητὸν ... τοῖς

57. PG 102,117C.

58. PG 101,817A.

59. PG 101,816D.

60. PG 101,817B, πρβλ. ΚΟΡΔΗ Γ., *Ἱεροτύπος. Ἡ εἰκονολογία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου καὶ ἡ τέχνη τῆς μετεικονομαχικῆς περιόδου*, Ἀθήνα 2002, σ. 145 ἐξ.

61. Πρβλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα διατριβὴ γιὰ τὸ θέμα μας τοῦ ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗ Γ.Ι., *Ὁ Μέγας Φώτιος ὡς ἐρμηνευτὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς*, Ἀθήνα 2001, σσ. 43-71.

62. Πρβλ. PG 102,107C.

τέτταρσι τῶν εὐαγγελιστῶν ἀναγέγραπται, ἔστι δὲ προειρημένον Ἡσαΐα τῶ προφήτῃ ... ταῦτα μὲν τὰ προφητικὰ ρήματα, ὧν ἡ χρῆσις τοῖς εὐαγγελίοις περιείληπται»⁶³. Ὡστόσο, δὲν παύει ὁ ἱερὸς Φώτιος νὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι ὁ παλαιὸς καὶ συνεσκιασμένος νόμος, ὁ νόμος τῆς σκληροκαρδίας καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ μὲ πλῆθος διατάξεων καὶ τυπολογιῶν, ὅποτε, ὅταν ἦλθε ἡ Καινὴ Διαθήκη, «ἦλθεν ἡ χάρις, ὑπεχώρησεν ὁ νόμος, ὡς ἀστέρες, ἡλίου φαίνοντος, ὡς νύξ τῆς ἡμέρας διαυγαζούσης, ὡς τοῦ πυρὸς φλόγες ἐξ αἰθρίας, καὶ ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ, τῶ ἡλιακῷ φωτὶ ἀμαυρούμεναι· ὡς καταργεῖται τὸ νῆπιον εἰς ἄνδρα τῆς ἡλικίας ἀναδραμούσης»⁶⁴.

Μὲ τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς ἄσαρκος Λόγος δροῦσε στὴν ἱστορία τῆς σωτηρίας μέσα στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὑποχωρεῖ ὁ νόμος καὶ παραχωρεῖ τὴ θέση του στὴ χάρη τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ⁶⁵. Ἔτσι, πραγματοποιεῖται ὁ σκοπὸς τῆς θείας Οἰκονομίας, ἡ ὁποία ἐπεκτείνεται «πᾶσιν ὁμοτίμως τοῖς ὁμοφυέσιν εἰκότως»⁶⁶. Γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, ὁ ἱερὸς Φώτιος ὑποστηρίζει τὴν οἰκουμενικότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸν κόσμο: «Ἐπεὶ δὲ Χριστὸς ἠγγίξε παραγενέσθαι, καὶ πρὸς ἑαυτὸν τὴν οἰκουμένην καλεῖν, ἡ Ἑλληνὶς δὲ γλῶσσα τῶν ἄλλων μᾶλλον τοῖς ἔθνεσιν ἐπεπόλαξε, τηρικαῦτα καὶ ἡ τῶν Ἑβραίων φωνὴ πρὸς τὴν Ἑλλήνων μετεβέβλητο ... ἐχρῆν γὰρ δι' ἧς ἔμελλε τὰ πλείω τῶν ἐθνῶν εἰς θεογνωσίαν χειραγωγεῖσθαι, δι' αὐτῆς καὶ τοὺς χρησμούς προαγγέλλεσθαι, οἳ τὸν κοινὸν προεφήτεον Σωτήρα»⁶⁷.

Μὲ ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω γίνεται σαφὲς ὅτι ὁ ἱερὸς Φώτιος ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ παράδοση. Γράφοντας στὸν ἀδελφὸ του Ταράσιο γιὰ τοὺς λόγους τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου λέει ὅτι εἶναι σαφὴς στὴν ἐκφραση, δριμύς καὶ μὲ βάθος στὴ σκέψη του καὶ μὲ δύναμη στὰ ἐπιχειρήματά του. Χρησιμοποιεῖ λογικὴ μέθοδο καὶ εἶναι φιλόσοφος: «Σαφὴς μὲν ἔστι τὴν φράσιν, καὶ ἀπέριττος καὶ ἀφελής, δριμύς δὲ καὶ βαθύς, καὶ λίαν τοῖς ἐπιχειρήμασιν εὐτονος. Λογικαῖς τε μεθόδοις οὐ τι γυμῶς καὶ μειρακιωδῶς, ὥσπερ οἱ παῖδες καὶ ἀρτιμαθεῖς, ἀλλὰ φιλοσόφως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς ἀποκέχρηται»⁶⁸.

63. PG 101,468BC.

64. PG 101,937B.

65. PG 101,937B.

66. PG 101,852C.

67. PG 101,817C-820A.

68. PG 102,576A.

Τονίζει «τούς διαυγεῖς» λόγους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἐξαίρει τὰ ὑπομνήματά τους στὸν Ἐκκλησιαστή, στὸ Ἄσμα τῶν ἁσμάτων καὶ στὸν Ψαλτῆρα⁶⁹.

Ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴ διαδικασία ὁ ἱερός Φώτιος ἀκολουθεῖ τὶς παρακάτω ἀρχές. Πρῶτα, χρειάζεται ἡ φιλολογικὴ προπαρασκευὴ τῆς βιβλικῆς ἐρμηνείας, δηλαδή ἡ προμελέτη καὶ διαλεύκανση τῶν φιλολογικῶν θεμάτων, πὸν ἀφορᾷ στὰ γραμματικά, συντακτικά καὶ ἱστορικά περιστατικά, τὸ εἶδος, τὴ μορφή καὶ τὴ γραπτὴ παράδοση τοῦ κειμένου, καθὼς ἐπίσης τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα. Ἐπομένως, κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, «τὸ πρόχειρον τῆς ἐρμηνείας τῷ βάθει καταδύομενον τῆς ἱερᾶς διανοίας, ἂν μὴ προσλάβῃ τὴν φιλολογοῦσαν βάσανον καὶ μελέτην, τῆς ἀσαφείας καὶ τῆς κατὰ τὴν ὑπόληψιν στάσεως οὐκ ἐθέλει ἀπαλάττεσθαι»⁷⁰.

Κατόπιν, ἀκολουθεῖ ἡ πνευματικὴ ἐρμηνεία ἢ θεωρία τοῦ βιβλικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος διαφέρει ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο λόγο πὸν μοιάζει «πλήκτωρ τινὶ τῶν ἐπιτηδείων πνεῦμα κρουόμενον»⁷¹. Ὁ βιβλικὸς λόγος εἶναι φορτισμένος μὲ τὴ δύναμη καὶ τὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γι' αὐτὸ ὁ ἱερός Φώτιος, διακρίνει δύο στοιχεῖα: τὸ σωματικὸ, γραμματικὸ ἢ ἱστορικὸ ἀπὸ τὴ μία, καὶ τὸ μυστικὸ ἢ πνευματικὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὅποτε, ἐπισημαίνει δύο στόχους κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ διαδικασία· ὁ πρῶτος στόχος τῆς ἐρμηνείας εἶναι ἡ φιλολογικὴ ἐπεξεργασία καὶ ὁ δεῦτερος ἐστιάζεται στὸ πνεῦμα, στὸ μήνυμα τοῦ κειμένου καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα: «Διπλαῖς δὲ διανοίαις ἡ ἐρμηνεία μερίζεται· ἡ μὲν γὰρ πρὸς τὸ γράμμα διαβαίνει καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν ἀπευθύνεται, ἡ δὲ πρὸς θεωρίαν θέλει μᾶλλον ἀνάγεσθαι»⁷². Βέβαια, ὁ ἱερός Φώτιος δὲν διαχωρίζει ριζικὰ τὰ δύο νοήματα οὔτε καὶ ὑποτιμᾷ τὸ ἱστορικὸ σὲ βᾶρος τοῦ πνευματικοῦ.

Ἀπαραίτητο κρίνεται τὸ θεολογικὸ περιεχόμενον τῆς βιβλικῆς ἐρμηνείας. Κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, ἡ ἔμφαση στὴ φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς δὲν πρέπει νὰ μειώνει τὴ θεολογικὴ, διδακτικὴ, ποιμαντικὴ καὶ κατηχητικὴ ἄποψη τῆς βιβλικῆς ἐρμηνείας. Ἡ φιλολογικὴ ἐξέταση καὶ ἡ κατὰ γράμμα, «σωματικὴ» ἐρμηνεία ἀνήκει στὰ «εἰσαγωγικώτερα τῶν μαθημά-

69. PG 102,576B.

70. PG 101,308B.

71. PG 101,209.

72. PG 101,405D.

των»⁷³, κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, πού ὑποβοηθεῖ τὸν τελικὸ σκοπὸ τῆς βιβλικῆς ἐρμηνείας, ὁ ὅποιος εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς διάνοιας καὶ τοῦ σκοποῦ τῶν ἱερῶν συγγραφέων.

Ὁ ἱερός πατήρ ἐφαρμόζει τὴν τυπολογικὴ ἐρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Γνωρίζει τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καὶ ἀπαριθμεῖ σειρὰ τύπων καὶ σκιῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, πού προμηνύουν καὶ προδηλώνουν μελλοντικὲς ἀλήθειες στὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τὴν ἐπισήμανση τοῦ κεντρικοῦ νοήματος τῶν ἱερῶν κειμένων ἀποφεύγει τὶς λεπτολόγες ὑποθέσεις τῶν ἀλληγοριστῶν: «Ὁ μὲν τῆς ἱστορίας λόγος καὶ τοῦ διηγήματος, καίπερ ὃν ἡ ἔκφρασις ἀναφέρεται, οὗτος καὶ τῶν ῥημάτων τὴν θέσιν πρὸς ἕκαστον ὄνομα τῶν ὑποκειμένων ἐναρμόττεσθαι πολυπραγμονεῖ· καὶ οὐδὲν οὔτε συνενπινοῦμενον οὔτε παρεντιθέμενον ἄριστα λέγειν ἀνέχεται ὑποβάλλεσθαι ... Διότι ἡ μὲν ἱστορία καὶ τὰ παραπλήσια καὶ τὸ διήγημα τῶν ἀγνωσμένων ἐκδιδάσκει τὴν μάθησιν, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς γνώσεως τοῖς ἀκροαταῖς παρεχόμενα κατὰ τὸ ἀκριβέστατον ἀπαιτεῖται τὰς φωνὰς τῶν πραγμάτων περιάπτειν»⁷⁴. Γι' αὐτό, ἡ βιβλικὴ ἐρμηνεία κατὰ τὸν ἱερό πατέρα, εἶναι ἐκκλησιαστικὴ πράξις.

Ὁ ἱερός Φώτιος ἐντάσσεται στὴν ἀδιάκοπη παράδοση τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἐρμηνευτῶν πατέρων, τὴν ὁποία γνωρίζει πολὺ καλὰ καὶ ἀξιοποιεῖ κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο. Ὁ ἔνατος αἰώνας δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἄλλο μεγαλύτερο πατέρα τῆς Ἐκκλησίας μὲ βαθειὰ γνώση τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τόση ἐπιμέλεια γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς. Κρίνοντας μὲ τὰ σύγχρονα δεδομένα τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐπιστήμης τῆς Καινῆς Διαθήκης θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ ἱερός Φώτιος γνωρίζει καὶ ἐφαρμόζει τόσο τὶς ἀρχὲς τῆς μορφοϊστορικῆς μεθόδου (Formgeschichte) ὅσο καὶ τῆς ἱστορίας τῆς συντάξεως (Redaktionsgeschichte).

Γ' Ἀντιπροσωπευτικὲς ἐρμηνεῖες τοῦ ἱεροῦ Φωτίου σὲ δυσνόητα χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης

Κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, τὰ ἀσαφῆ καὶ συνεσκιασμένα χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποσαφηνίζονται ὀριστικὰ καὶ αὐθεντικὰ μὲ τὴν ἐνανθρώπιση τοῦ

73. PG 101,133B.

74. PG 101, 237BC-241A.

Υίου και Λόγου του Θεού, όποτε «λαβόντων πέρας τών προφητευθέντων, και τό άσαφές συμμεθίσταται πρός σαφήνειαν»⁷⁵. Αύτή ή κατάσταση τής άσάφειας άφορα και στούς μαθητές του Χριστού κατά τό χρονικό διάστημα πριν άπό τήν έπιφοίτηση του Άγίου Πνεύματος: «Ού μόνον τών άλλων Ίουδαίων τό άπειθές και άπανενοημένον τό προφητευθέν ού κατενόησεν ούδέ συνήκεν, άλλ ούδ' όσον έν αύτοίς συνετώτερον και τής Δεσποτικής διδασκαλίας άπολαύοντες τών μαθητών ό χορός, ούδ' αύτοί συνίεσαν, αλλά τής δια τών πραγμάτων έδεήθησαν πρός τήν κατανόησιν του προφητευθέντος έκβάσεως»⁷⁶.

Οί διάφορες άντιθέσεις ή έναντιώσεις ή έναντιοφάνειες στην Άγία Γραφή άποτέλεσαν άντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης και προσοχής του ιεροϋ Φωτίου και καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος του έργου του. Έξ άλλου, αυτό τό θέμα άπασχολεί τόν ιερό πατέρα ιδιαίτερα στο σπουδαίο και έκτενές έργο του τά Άμφιλόγια, όπου συγκεντρώνονται ιερά κείμενα και έρωτήματα που προκύπτουν άπό τήν Άγία Γραφή και προσπαθει ό ιερός πατήρ να δώσει άπαντήσεις, που λύνουν τά προβλήματα: «Λόγων ιερών συλλογή, έν ή ζήτηματα τής θείας Γραφής διαλύεται ... Πολλά τών άπορημάτων προκατασκευής δεΐται, και τήν λύσιν ύποφεύγει χωρίς έπιούσαν προκαταστάσεως»⁷⁷.

Όστόσο, κατά τόν ιερό Φώτιο, αυτά τά σημεία που δείχνουν άντιθέσεις και έναντιώσεις με μία συστηματικότερη προσέγγιση φαίνεται ότι δέν ύπάρχουν στην πραγματικότητα: «Πολλά μέν γάρ φαίνεται πολλάκις άλλήλοις αντιπίπτοντα, ούκ έστι δέ· ούδέ γάρ ούδ' άπλως και ως έτυχεν ή μάχη συνέστηκεν, ούκ έν λόγοις, ούκ έν πράγμασιν, πολλών δε περιστάσεων συνδρομή ταύτην συγκροτεί και συνίστησιν»⁷⁸.

Μπορεί άπό τήν πρώτη ματιά οι άντιθέσεις τών κειμένων να φαίνονται πραγματικές, τονίζει ό ιερός Φώτιος, όμως με συστηματική εξέταση μέσα στο γενικότερο πλαίσιο του ιεροϋ κειμένου, τής βιβλικής θεολογίας και τής όρθόδοξης έρμηνευτικής παραδόσεως γενικότερα οι άντιθέσεις αυτές έξομαλύνονται και κατανοείται τό σωστό πνεϋμα τών ιερών συγγραφέων και του άποκαλυμμένου λόγου του Θεού.

75. PG 101, 817B.

76. PG 101, 817B.

77. PG 101, 48B.

78. PG 101, 48B.

Στή συνέχεια τῆς μελέτης μας θὰ παραθέσουμε ἀντιπροσωπευτικά παραδείγματα δυσνόητων χωρίων ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων, τὸ πρόβλημα τοῦ τίτλου καὶ τοῦ συγγραφέα τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων καὶ χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις χωρίων ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου.

α) Εὐαγγέλια

1. Ὁ ἱερὸς Φῶτιος ὑποστηρίζει τὴν ὑπαρξὴ ἀντιφατικῶν χωρίων καὶ ὡς τέτοια ἀναφέρει στὴν πρώτη ἐρώτηση τῶν Ἀμφιλοχίων, τὸ «*μὴ ἔχετε ζώνην μήτε ὑποδήματα, μήτε πήραν*» ἀπὸ τὴ μιά, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ «*ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν*» καὶ «*ὁ μὴ ἔχων πωλήσει τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ ἀγοράσει μάχαιραν*»⁷⁹. Πρόκειται γιὰ δυσνόητα χωρία, τοὺς γνωστοὺς στὴν ἐπιστῆμη τῆς Καινῆς Διαθήκης «σταυροῦς τῶν ἐρμηνευτῶν» (*crux interpretum*), οἱ ὁποῖοι χρειάζονται ἐπισταμένη ἔρευνα γιὰ νὰ ἀπαντηθοῦν καὶ νὰ ὀδηγηθοῦν στὴ σύνθεσι.

Τὰ παραπάνω καινοδιαθηκικά χωρία βρίσκονται στοὺς εὐαγγελιστές: Ματθ. 10,10, «*μὴ πήραν εἰς ὁδὸν μηδὲ δύο χιτῶνας μηδὲ ὑποδήματα μηδὲ ράβδον*». Πρλ. Μάρκ. 6,8· «*ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν εἰ μὴ ράβδον μόνον, μὴ ἄρτον, μὴ πήραν, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν*». Πρλ. Λουκ. 9,3, «*μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε ράβδον μήτε πήραν μήτε ἄρτον μήτε ἀργύριον, μήτε ἀνά δύο χιτῶνας ἔχειν*». Πρβλ. καὶ Πρλ. Λουκ. 10,4, «*μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μὴ ὑποδήματα*».

Πρόκειται γιὰ ὀδηγίες τοῦ Ἰησοῦ, οἱ ὁποῖες διασώζονται στοὺς συνοπτικούς εὐαγγελιστές, πρὸς τοὺς δώδεκα ἀποστόλους νὰ κηρῦξουν τὸ εὐαγγέλιον στὸν λαὸ τοῦ Ἰσραὴλ. Κατὰ τὸ χωρίο Ματθ. 10,9 τοὺς συμβουλεύει νὰ μὴ πάρουν στὴ ζώνη τους χρυσοῦ ἢ ἀσημένιο ἢ χάλκινο νόμισμα οὔτε σακίδιο γιὰ τὸν δρόμο οὔτε διπλὰ ροῦχα οὔτε ὑποδήματα οὔτε ἀκόμη καὶ ραβδί. Κατὰ τὸ Μάρκ. 6, 8 ὁ Ἰησοῦς κάλεσε τοὺς δώδεκα μαθητὲς του καὶ ἄρχισε νὰ τοὺς στέλνει δύο-δύο, δίνοντάς τους ἔξουσία νὰ διώχνουν τὰ δαιμονικά πνεύματα. Τοὺς παραγγέλλει νὰ μὴ παίρνουν τίποτε μαζί τους γιὰ τὸν δρόμο: οὔτε σακίδιο, οὔτε φαγητό, οὔτε χρήματα στὴ ζώνη τους παρὰ μόνον ἓνα ραβδί· νὰ φορέσουν σανδάλια στὰ πόδια τους καὶ νὰ μὴ πάρουν μαζί τους διπλὰ ροῦχα.

Τὸ Λουκᾶ 9,3 καὶ 10,4 σχεδὸν συμπίπτει μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Μάρκου. Ὁ Ἰησοῦς κάλεσε τοὺς δώδεκα μαθητὲς καὶ τοὺς ἔστειλε νὰ κηρῦττουν τὴ βασι-

79. PG 101, 48B.

λεία τοῦ Θεοῦ και νά γιατρεύουν τοὺς ἀρρώστους συνιστώντας τοὺς νά μὴν πάρουν τίποτε μαζί τοὺς γιὰ τὸν δρόμο, οὔτε ραβδί οὔτε σακίδιο οὔτε φαγητὸ οὔτε χρήματα οὔτε διπλὰ ροῦχα. Ἡ δεύτερη ἀναφορὰ τοῦ Λουκ. 10,4 ἀφορᾷ στὴν ἀποστολὴ τῶν ἑβδομήκοντα μαθητῶν, ὅπου και πάλι ὁ Χριστὸς τοὺς συμβουλεύει νά μὴν πάρουν μαζί τοὺς χρήματα οὔτε σακίδιο οὔτε ὑποδήματα.

Ἀντιφατικὴ φαίνεται πρὸς αὐτὴ τὴν ἐντολή, κατὰ τὸν ἱερὸ Φώτιο, ἡ δευτέρα ὁδηγία τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τοὺς μαθητὲς του λίγο πρὶν τὴ σύλληψή του στὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, και ἡ ὁποία διασφύζεται μόνο ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ, 22,36: «Ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον ἀράτω, ὁμοίως και πήραν, και ὁ μὴ ἔχων πωλήσει τὰ ἱμάτια αὐτοῦ και ἀγοράσει μάχαιραν». Σὲ κάποιον διάλογό του ὁ Ἰησοῦς μὲ τοὺς μαθητὲς του πρὶν ἀπὸ τὴ σύλληψη και τὰ πάθη του τοὺς ρώτησε ἂν ὅταν τοὺς ἔστειλε χωρὶς χρήματα και σακίδιο και ὑποδήματα στερηθῆκαν τίποτε. Και ἀφοῦ πήρε τὴν ἀρνητικὴ ἀπάντηση, συνέχισε συμβουλευόντάς τοὺς. Τώρα, ὅμως, ὅποιος ἔχει χρήματα ἄς τὰ πάρει· τὸ ἴδιο και αὐτὸς ποὺ ἔχει σακίδιο. Ὅποιος δὲν ἔχει, ἄς πουλήσει τὸ πανωφόρι του και ἄς ἀγοράσει μάχαιρι.

Ἡ δευτέρα ἐντολή τοῦ Ἰησοῦ στοὺς μαθητὲς του, κατὰ τὸν ἱερὸ Φώτιο, εἶναι ὄντως ἀντιφατικὴ και ἀντιμαχόμενη τὴν πρώτη: «ὡς ἐναντία προβάλλονται και μαχόμενα»⁸⁰. Ὅμως κατὰ τὸν ἱερὸ πατέρα, μπορεῖ νά συμβιβαστεῖ αὐτὴ ἡ ἀντίθεση, ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὁ χρόνος, οἱ συνθήκες και ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο δόθηκαν οἱ ἀντιφατικὲς ἐντολὲς πρὸς τοὺς μαθητὲς του. Ἡ πρώτη ἐντολή τοῦ Ἰησοῦ, ὑποστηρίζει ὁ ἱερὸς Φώτιος, δόθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τοὺς ἀπὸ τὸν ἀναστημένο Χριστὸ στὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου στὸν λαὸ τοῦ Ἰσραὴλ (Ματθ. 10,5). Γι' αὐτὸ, οἱ ἀπόστολοι ἔπρεπε νά εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κάθε ὑλικὴ και γήινη φροντίδα και ἀφοσιωμένοι μόνο στὴν ἀποστολὴ τοὺς, δηλαδὴ τὴ διάδοσιν τοῦ μηνύματος τῆς σωτηρίας.

Μὲ τὴν ἐντολή αὐτὴ, ὑποστηρίζει ὁ ἱερὸς Φώτιος, ὁ Ἰησοῦς ὁδηγοῦσε τοὺς μαθητὲς του πρὸς τὴν ἀκτημοσύνη και τοὺς διαπαιδαγωγοῦσε, ὥστε νά μὴν προσελκύονται ἀπὸ τὰ γήινα και ἀνθρώπινα, ποὺ ὑποδουλώνουν τὴν ὑπαρξὴ τοὺς και τοὺς ὁδηγοῦν στὴ φθορὰ και τὸν θάνατο: «Και πρὸς τὸ τῆς ἀκτημοσύνης εἰσάγοντα στάδιον, μηδὲν αὐτοῖς τῶν προσύλων και χαμαὶ καθέλκειν δυνάμενων ἐπιτρέψαι συνεφέλεσθαι, μηδ' ἂν εἴη οἷς ὁ ρέων βίος οὔτος και πρὸς τὴν φθορὰν ἐλαύνων συνέχεται»⁸¹. Ἀκόμη, ἔχει στόχο νά μὴν παρεμποδίζεται

80. PG 101, 53A.

81. PG 101, 53B.

τὸ ἔργο τοῦ εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ ἱερός Φώτιος ἐρμηνεύοντας τὴν ἀντιφατικότητα τῶν δύο ἐντολῶν τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τοὺς μαθητές του, ὑποστηρίζει ὅτι δόθηκαν σὲ διαφορετικὴ χρονικὴ περίοδο ὁπότε στὴν κάθε περίπτωση ζητοῦσε κάτι διαφορετικὸ. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ἱερός πατήρ: «“Ἀπέστειλα ὑμᾶς”· νῦν δὲ λέγω ὑμῖν ἄλλω δὲ καὶ ἄλλω καιρῷ ἐτέραν καὶ ἐτέραν ἐναρμόζειν ἐντολήν, οὐ μόνον οὐδὲν ἄτοπον, ἀλλ’ ἔσθ’ ὅτε μᾶλλον οἰκειότερον, ἢ εἴ τις τὰ αὐτὰ προστάττει, τοῦ κατὰ τὸν καιρὸν διαφόρου ἐξ ἀνάγκης ζητοῦντος διάφορα⁸²».

Ἡ δευτέρη ἐντολή, κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, δίδεται σὲ μία διαφορετικὴ φάση τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ, ὅταν ὁ Χριστὸς πορευόμενος πρὸς τὸ σωτήριον πάθος μυσταγωγώντας τοὺς μαθητές του ἤθελε νὰ τοὺς προστατεύσει ἀπὸ τοὺς πειρασμούς, τοὺς διωγμούς καὶ τὶς θλίψεις πού θὰ δοκίμαζαν. Γι’ αὐτὸ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ κάνουν χρῆση στοιχειωδῶν ἀγαθῶν ὡς «*παραμύθιον εἰς ἐφόδιον φέρειν τῆς πανταχόθεν ἐπηρεαζομένης ζωῆς· καὶ οὐδ’ ἐν οὐδ’ ὅλως θατέρα τῆς ἐντολῆς ἢ ἐτέρα λυμαίνεται· ὡσπερ οὐδ’ εἴ τις στρατιώτην μετὰ νίκας καὶ τροπαια τῶν πολεμικῶν ἀγῶνων τέως ἀπάγων δίδωσι πιεῖν καὶ ὅσα εἰρήνη χαρίζεται*»⁸³.

Συνεπῶς, δύο κατηγορίες ἀνθρώπων διακρίνει ὁ ἱερός Φώτιος· στὴν πρώτη ἀνήκουν ὅσοι ἔχουν τὴ δύναμη νὰ ἀκολουθήσουν καὶ νὰ ἐφαρμόσουν τὴν ἐντολή τοῦ Ἰησοῦ, ἐνῶ στὴ δευτέρη κατηγορία ἐκείνοι οἱ ὁποῖοι ἔνεκα ἀδυναμιῶν δὲν δύνανται νὰ ἀνθέξουν: «*Δύο τάξεις νῦν, ὁ καὶ ἐπὶ πάσης ἄλλης ἔστιν εὐρεῖν ἐντολῆς, συνορῶνται· οἱ μὲν κατορθοῦσιν, οἱ δὲ τὸ πρόσταγμα παραβαίνουσι· τοῖς μὲν κατωρθωκόσι καὶ τῶν μειζόνων ὁ πόνος πιστεύεται, τοῖς δ’ ἐρραθυμηκόσι, οὐδὲν ἄλλο βάρος ἐπιτίθεται· ἀλλὰ καὶ συγχωρεῖται τὸ φθάσαν, ἵνα μὴ τὸ πᾶν ἐξ ἀπογνώσεως ἀπολέσῃσι*»⁸⁴.

2. Ἐνα ἄλλο ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο ἀντιμετωπίζει ὁ ἱερός Φώτιος στὰ Ἀμφιλόχεια εἶναι τὸ νόημα τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ γιὰ τὸν Ἰωάννη τὸν Προδρόμο. Τί σημαίνει, ρωτᾷ ὁ ἱερός Πατήρ, «*ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστίν;*»⁸⁵. Ὅταν ἔφυγαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἰωάννη, ὁ Χριστὸς ἄρχισε νὰ μιᾶ γι’ αὐτὸν στοὺς συγκεντρωμένους βεβαιώνοντας ὅτι ὁ Προδρό-

82. PG 101, 53B. Πρβλ. ἀντόθι, 53C.

83. PG 101, 53D.

84. PG 101, 61A.

85. PG 101, 1000B.

μος είναι περισσότερο από προφήτης και πώς μάνα δὲν γέννησε ὡς τότε ἄνθρωπο πιὸ σπουδαῖο ἀπὸ τὸν Ἰωάννη τὸν Βαπτιστή. Ὁ πιὸ μικρὸς ὅμως στὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι μεγαλύτερός του. Τὸ Ματθ. 11,11 ἀναφέρει τὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ. «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγγίγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μείζων Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστίν» (Πρβλ. καὶ τὸ παράλληλο τοῦ Λουκᾶ, 7,28, «Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν· προφήτης Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐδεὶς ἐστίν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ μείζων αὐτοῦ ἐστίν»).

Ὁ ἱερός Φώτιος παραθέτει στὴν ἀρχὴ γνῶμες προγενέστερων ἀπὸ αὐτὸν ἐρμηνευτῶν πατέρων, οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ συγκεκριμένο χωρίο. Ὁ ἱερός πατὴρ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰωάννης εἶναι τὸ σημαντικότερο πρόσωπο τὸ ὁποῖο γεννήθηκε στὸν προχριστιανικὸ καὶ ἰουδαϊκὸ κόσμο, γιατί ἀξιώθηκε νὰ βαφτίσει τὸν ἴδιο τὸν Υἱὸ καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη δὲν ἀξιώθηκε νὰ γεννηθεῖ σπουδαιότερος καὶ μεγαλύτερος σὲ ἀξία καὶ ἀποστολὴ ἄνθρωπος. Ἄλλοι ὅμως ἐρμηνευτὲς συνδέουν τὴ συγκριτικὴ ἀναφορὰ τοῦ Χριστοῦ «μικρότερος» μὲ τὸν προσδιορισμὸ «ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν». Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος χαρακτηρίζεται μέγας συγκριτικὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους πού ἔζησαν ὡς τὴ γέννηση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡστόσο ὁ μικρότερος, ὁ πιὸ ἀσημαντος, πού γίνεται μέτοχος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἶναι μεγαλύτερος, πιὸ σημαντικὸς ἀπὸ τὸν Ἰωάννη τὸ Βαπτιστή. Κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, μὲ τὸν ὄρο «βασιλεία» ὑπονοεῖται ἡ κατάσταση πού διαμορφώθηκε μετὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Τούτων δέ, οἱ μὲν συνάπτοντες τό, μικρότερος, καὶ τό, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, ὑφ' ἐν ἀναγινώσκουσι· καὶ τὸν ἐν αὐτῇ τῶν ἄλλων μικρότερον, τοῦ Ἰωάννου τιθέασι μείζονα· βασιλείαν μὲν ἐνταῦθα, τὸν μετὰ τὴν Δεσποτικὴν ἀνάστασιν ἐξακούοντες· καθ' ὃν μάλιστα τῷ σταυρῷ καὶ τῷ βαπτίσματι καὶ τῷ Πνεύματι, ἐτελειοῦτο καὶ ἐκρατύνετο τὰ τῆς πίστεως· μικρότερον δέ, τῶν ἐν αὐτῇ πολιτευομένων, τὸν ἐλάσσονα· ὅς εἰ καὶ τῶν ἄλλων ἔχει τὸ ἔλαττον, ἀλλ' οὖν τοῦ Ἰωάννου τὸ μείζον ἀποφέρεται»⁸⁶.

Σύμφωνα μὲ τὸν ἱερό Φώτιο, ὅσοι μετέχουν στὸν σταυρὸ καὶ στὸ βάπτισμα λαμβάνουν τὰ χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γι' αὐτὸ ἐνισχύονται καὶ ἐνδυναμώνονται στὴν πίστη, καὶ γίνονται ἐκλεκτὰ μέλη τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἰωάννης εἶναι «μείζων ἐν γεννη-

86. PG 101, 1000BC.

τοῖς γυναικῶν» καὶ εἶναι ἀνώτερος, σημαντικότερος, μεγαλύτερος σὲ ἀξία καὶ τιμὴ ὄλων τῶν προφητῶν, ἀφοῦ οἱ προγενέστεροί του ἀπλὰ προφήτευσαν γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Μεσσία. Ὅμως ὁ ἴδιος ἀξιώθηκε ὄχι μόνο νὰ τὸν ἀναγγεῖλει καὶ νὰ τὸν παρουσιάσει στοὺς Ἰουδαίους, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ νὰ τὸν βαπτίσει. Ὡστόσο, ὁ ἀναγεννημένος ἄνωθεν διὰ τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δηλ. διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἶναι ἀνώτερος τοῦ Ἰωάννη.

3. Πολλὲς φορές παρουσιάζονται στὰ βιβλικά κείμενα σαφεῖς ἀντιθέσεις, ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Συγκεκριμένο παράδειγμα ἀναφέρει ὁ ἱερὸς Φῶτιος τὴν ἀντίθεση πὸν παρατηροῦμε στὴν ἀναφορὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, «ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ, ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, χεῖρα ἀντὶ χειρός, πόδα ἀντὶ ποδός» (Ἐξοδ. 21,24), καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, «ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην» (Ματθ. 5,39. Πρβλ. Λουκ. 6,27-29). Εἶναι σαφῆς ἡ ἀντίθεση τῶν δύο κειμένων, καθὼς ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ προχωρεῖ ἀπὸ τὰ ἀτελέστερα πρὸς τὰ τελειότερα.

Κατὰ τὸν ἱερὸ πατέρα ἔχουμε φαινομενικὴ ἀντίθεση τῶν δύο περιπτώσεων, ὁπότε ἡ πρώτη ἀναφορὰ δὲν ἀναιρεῖ τὴ δεύτερη. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ μία πορεία πραγμάτων ἀπὸ τὰ ἀτελέστερα πρὸς τὰ τελειότερα. Ἡ κάθε ἐποχὴ ἔχει τὰ δικά της κοινωνικά, πολιτιστικά καὶ πνευματικά δεδομένα, γι' αὐτὸ χρειάζεται μία πορεία τῶν γεγονότων, ὥστε νὰ καθιερωθοῦν νέες ἀρχές καὶ ἀξίες, πὸν συμβαδίζουν μὲ τὴν πνευματικὴ ὀριμότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, κατὰ τὸν ἱερὸ Φῶτιο, «οὐ διαμάχεται ταῦτα πρὸς ἄλληλα, οὐδ' ἡ θατέρου θέσις ἀναίρεσις τοῦ ἐτέρου καθίσταται. Ὁδὸς δὲ μᾶλλον ἐστί, καὶ παρασκευὴ διὰ τῆς ἀτελεστερας πολιτείας πρὸς τὸ τέλειον παραπέμπουσα»⁸⁷.

Ὅπως χαρακτηριστικὰ τονίζει ὁ ἱερὸς Φῶτιος, ὅποιος συνηθίζει τὸν ἑαυτό του νὰ πειθαρχεῖ στὸν νόμο τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐφαρμόζει στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ τὶς ἐντολές του, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι ἔτοιμος νὰ ἐφαρμόσει καὶ τὰ σημαντικότερα πράγματα πὸν ὀδηγοῦν σὲ πνευματικότερο ἐπίπεδο. Ἔτσι, θὰ μπορεῖ νὰ ἐπιδίδεται σὲ σημαντικότερα ἔργα καὶ νὰ προσαρμόζεται σὲ νέες καταστάσεις, πὸν ὑπερβαίνουν τὶς ἐντολές τοῦ νόμου: «Ὁ γὰρ ἐθίσας ἑαυτὸν νόμῳ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐπιτρέπειν, οὗτος ἔτοιμός ἐστι καὶ τῶν κρειπτόνων ποιεῖσθαι τὴν

87. PG 101, 264A.

αίρεσιν, και προς τας ύψηλοτέρας των πράξεων ανατρέχειν, και μεθαυμόζεσθαι»⁸⁸.

4. Ένα ακόμη ερώτημα πού θέτει ο ιερός Φώτιος στα *Ύμφιλόχια*, *Έρωτήσις ΡΚ'*, είναι τό «Πότε έβαπτίσθησαν οί άπόστολοι και παρά τινος;». Και άπαντά ο ίδιος πατέρας· οί άπόστολοι πήραν τό πρώτο τους βάπτισμα από τον Ύωάννη τον Πρόδρομο πριν από τό πάθος του Χριστού. Ο Χριστός πριν από τό Πάθος δέν παραχώρησε άλλο βάπτισμα στους μαθητές του για να μην έρθει σε σύγκρουση τόσο με τό βάπτισμα όσο και με τό κήρυγμα του Ύωάννη και δώσει άφορημή στους Ύουδαίους να δημιουργήσουν πρόβλημα σχέσεως του Ύησου με τον Ύωάννη τον Βαπτιστή.

Όστόσο, άναπληροί τό έλλείπον του βάπτισματος του Ύωάννη όχι με βάπτισμα στο νερό, αλλά έν Άγίω Πνεύματι. Ο ίδιος ιερός πατήρ καθορίζει ως σκοπό της προθεσμίας των δέκα ημερών ένα χρονικό διάστημα για την άσκηση της πίστης και της έλπίδας των άποστόλων. Έτσι, τό βάπτισμα έν Πνεύματι άγίω ταυτίζεται με την χαρίτωση των μαθητών από τό Άγιο Πνεύμα.

Τελικά, κατά τον ιερό Φώτιο, οί μαθητές πριν από τό πάθος ήσαν βαπτισμένοι στο νερό από τον Ύωάννη και στη συνέχεια διά του Άγίου Πνεύματος. Έκείνο όμως τό βάπτισμα είχε σκοπό την άφεση των άμαρτιών, όχι όμως και τη συμμετοχή των μαθητών στο Άγιο Πνεύμα. Η άναγνώριση του βάπτισματος του Ύωάννη από τον Χριστό φαίνεται καθαρά από τό γεγονός ότι ο Ύησους τον καιρό του νιπήρα, πριν από τό πάθος, λέει στον Πέτρο: «Ο λελουμένος ούκ έχει χρειαν νίψασθαι, εί μη τους πόδας» (Μαθ. 13,10). Με τον τρόπο αυτό, άναφέρει ο ιερός Φώτιος, έδειξε ότι όχι μόνον ο Πέτρος, αλλά όλοι οί μαθητές ήσαν βαπτισμένοι από τον Ύωάννη, γι' αυτό ο διδάσκαλός τους άρκέστηκε στην πλύση μόνο των ποδιών τους. Και καταλήγει ο ιερός πατήρ: «Ο Σωτήρ ούν τό μόν βάπτισμα της μετανοίας και είς άφεισιν άμαρτιών τελούμενον παρά του Ύωάννου ούκ ήθέτησεν, αλλά και έτελείωσε προσθείς τη του παναγίου Πνεύματος δωρεά»⁸⁹. Συνέπεια αυτού του βάπτισματος, σημειώνει ο ιερός Φώτιος, δέν είναι να ένδυθει ο πιστός τον Χριστό έξωτερικά, όπως ένα ένδυμα, αλλά να πλημμυρίσει ή καρδιά και ή σκέψη, ο νοϋς και ή ύπαρξη από θείο φως και τό πρόσωπο να τό περιλούσει ή θεία χάρις. Ός παράδειγμα ο ιερός πατήρ άναφέ-

88. Αὐτόθι.

89. PG 101, 720C.

ρει την περίπτωση του πρωτομάρτυρα Στεφάνου, του οποίου το πρόσωπο είδαν αυτοί που τον λιθοβόλησαν να λάμπει όπως το πρόσωπο ενός αγγέλου⁹⁰.

5. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απάντηση του ιερού Φωτίου στο ερώτημα που τίθεται στα *Ἀμφιλόχεια, Ἐρώτησις Γ'*, «*Διὰ τί χρῆσάμενος πηλῶ ὁ Δεσπότης, ἀλλὰ μὴ ἄλλῳ τρόπῳ, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξιάσατο τοῦ τυφλοῦ*»⁹¹. Πρόκειται για τὸ θαῦμα τῆς θεραπείας τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ, τὸ ὁποῖο διασώζει ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, 9,1-34. Ὁ Ἰησοῦς ἔφτυσε κάτω στὴ γῆ, ἔφτιαξε πηλό, καὶ ἄλειψε μὲ τὸν πηλὸ τὰ μάτια τοῦ τυφλοῦ. Τὸν ἔστειλε στὴν κολυμβήθρα τοῦ Σιλῳὰμ καὶ ἀφοῦ νίφτηκε, γύρισε πίσω στὸν Χριστὸ βλέποντας (Ἰω. 9,6-7). Ὁ ἱερός Φώτιος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς πλάστης τοῦ κόσμου χρησιμοποίησε καὶ πάλι πηλό, γιὰ νὰ καινουργιώσει τὰ μάτια τοῦ τυφλοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δίνει απάντηση καὶ στὸ ερώτημα πῶς πλάσθηκε ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν γῆ, ὁ ὁποῖος μάλιστα ὀνομάστηκε συμβολικὰ Ἀδάμ, δηλ. χοϊκός. Ἐπειδὴ, λέει ὁ ἱερός πατήρ, κανεὶς δὲν ἦταν παρὼν καὶ δὲν ὑπῆρχε μάρτυρας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, προκειμένου νὰ καταστήσει σταθερὴ καὶ ἀμετακίνητη τὴν πίστη τῶν ἀνθρώπων, κάνει τὸ θαῦμα τῆς θεραπείας τοῦ τυφλοῦ μὲ τὸν πηλό.

Ἀφοῦ ὁ Χριστὸς ξαναδημιούργησε, ἀνάπλασε ἕνα αὐτοτελὲς ἰδιαίτερα σημαντικὸ ὄργανο τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὅπως εἶναι τὰ μάτια, ἀναμφίβολα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μποροῦσε νὰ δημιουργήσει καὶ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὴν ἴδια ὕλη, δηλ. τὸν πηλό. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, συνεχίζει ὁ ἱερός Φώτιος, ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος χρησιμοποίησε τὴν ἴδια ὕλη, τὸν πηλό, γιὰ νὰ ἀναπλάσει τὰ μάτια τοῦ τυφλοῦ, ὅπως ὁ Πατήρ ἀπὸ πηλὸ δημιούργησε τὸν ἄνθρωπο, εἶναι καὶ αὐτὸς Θεὸς ὡς πρὸς τὴ δόξα, τὴν κυριότητα καὶ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ Πατρός. Καὶ καταλήγει ὁ ἱερός πατήρ: «*Ὡσπερ καὶ ὁ Πατήρ πάλαι σὺν αὐτῷ ἐκ πηλοῦ τὸν ἄνθρωπον δημιουργεῖ· συναναφαίνεται δὲ καὶ τοῦτο ὅτι περὶ ὁ νῦν ἐν μορφῇ ἀνθρώπου χρηματίσας Θεὸς καὶ πηλὸν εἰς φύσιν μεταβάλλων ὀφθαλμοῦ, αὐτὸς ἦν καὶ ὁ πάλαι τὸν ἄνθρωπον συμπλαστουργῶν ἐκ πηλοῦ*»⁹².

Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση βλέπουμε πόσο ἄριστος καὶ ὀξυδερκῆς ἐρμηνευτὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ὁ ἱερός Φώτιος. Χρησιμοποιεῖ ἕνα γεγονὸς τῆς

90. PG 101, 721A.

91. PG 101,100C.

92. PG 101, 100i-101A.

Καινης Διαθήκης, για να τὸ συνδέσει ἄμεσα μὲ τὴ διήγηση τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου στὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Ἔτσι παρουσιάζει ὁ ἱερός πατήρ ἀπὸ τὴ μία τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο τῆς δράσης τοῦ ἄσαρκου Λόγου⁹³, τόσο στὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, ὅσο καὶ στὴ γενικότερη πορεία τῆς ἱστορίας τῆς θείας οἰκονομίας στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δίνει καταλυτικὴ ἀπάντηση τόσο στοὺς δυσπιστοῦντες στὰ θαύματα ὅσο καὶ στοὺς ἀμφισβητοῦντες τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου μὲ τὸν γνωστὸ συμβολικὸ τρόπο. Δίνει δὲ ἓνα δυναμικὸ παράδειγμα, πῶς ἡ δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ οἱ ἀλήθειες τῆς πίστεως, στηρίζονται ἄμεσα στὴ βιβλικὴ θεολογία. Ἔτσι, μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐρμηνευτικὴ παράδοση ἀντλεῖ καὶ πλῆθος ἄλλων παραδειγμάτων, για να στηρίξει τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἔλλογη πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας καὶ νὰ βεβαιώσει τοὺς πιστοὺς γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Μὲ αὐτὰ θέλουμε νὰ δείξουμε ὅτι ἡ πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ δὲν εἶναι ἀπλὴ παράθεση χωριῶν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ δυναμικὴ συμμετοχὴ τοῦ ἐρμηνευτῆ στὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἦθος τῶν πατέρων. Ἐξ ἄλλου, ἡ πατερικὴ παράδοση οὔτε στατικὴ κατάσταση εἶναι οὔτε μουσειακὴ συντήρηση, ἀλλὰ ζωντανὴ πραγματικότητα, πού ταυτίζεται μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Προβληματίζει τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο καὶ ἀναζωογονεῖ τὴ ζωὴ τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας καὶ μεταμορφώνει τὸν κόσμο σὲ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Οἱ πατέρες εἶναι ὁδοδείχτες, πού ὁδηγοῦν στὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἀγιότητα, ἀλλὰ ὄχι μὲ μὴ τυφλὴ ἀντιγραφὴ ἰδεῶν. Βοηθοῦν καὶ προβληματίζουν, για να συνεχιστεῖ ἡ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ὡς ζωντανὴ ἐμπειρία καὶ μαρτυρία τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πού ὑπερβαίνει τὴ φθορὰ καὶ τὸν θάνατο.

β) Πράξεις τῶν Ἀποστόλων

Ὁ ἱερός Φώτιος δίνει τεκμηριωμένες ἀπαντήσεις σὲ δύο σημαντικὰ προβλήματα, πού ἀπασχολοῦν διαχρονικὰ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ πρῶτο εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων καὶ τὸ δεύτερο τὸ πρόσωπο τοῦ συγγραφέα.

1) Τὸ πρόβλημα τοῦ τίτλου τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων

Ὁ τίτλος, ὁ ὁποῖος προστέθηκε στὸ δεύτερο ἔργο τοῦ Λουκᾶ, «Πράξεις (τῶν) Ἀποστόλων», δημιούργησε σοβαρὲς διχογνωμίες μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν.

93. Πρβλ. ΦΟΥΝΤΑ ΙΕΡ., *Ἡ περὶ προϋπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τὸν ἱερόν Χρυσόστομον*, Ἀθῆναι 2002.

Τò πρόβλημα είναι ἕαν καὶ κατὰ πόσο, σύμφωνα μὲ ἱστορικοφιλολογικὰ καὶ θεολογικὰ κριτήρια, ὁ παραπάνω τίτλος ἀνταποκρίνεται στὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου. Φαίνεται ὅτι τὸ πρόβλημα εἶναι πολὺ παλαιὸ καὶ ἀπασχόλησε τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τὸν ἱερό Χρυσόστομο, τὸν Οἰκουμένιο κ.ἄ.⁹⁴ Ὁ Μέγας Φώτιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, θέτει τὸ ἐρώτημα μὲ σαφήνεια στὰ Ἀμφιλόχια του, Ἐρώτησις ΡΚΓ': «Διὰ τί Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐπιγράφεται τὸ βιβλίον, καίτοιγε οὐ τῶν δώδεκα πράξεις περιέχει, ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς μὲν θανάματα καὶ διδασκαλίαν ὀλίγην τῶν ἀποστόλων, ἐφεξῆς δὲ εἰς Παῦλον κινεῖται πᾶσα ἡ πραγματεία;»⁹⁵. Ἡ συγκεκριμένη προβληματικὴ τοῦ Φωτίου ἀνταποκρίνεται πραγματικὰ στὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Οἱ Πράξεις, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ὀνομάτων τῶν ἀποστόλων (Πράξ. 1,13) καὶ μερικὲς νύξεις ποὺ κάνουν γιὰ τοὺς ἀποστόλους ὡς ὁμάδα μέχρι τὸ μέσον περίπου τοῦ βιβλίου (Πράξ. 2,14. 5,18. 6,2. 8,14. 9,27. 11,1. 15,2-22), δὲν ἀναφέρονται ἀναλυτικὰ στὴ δράση τους.

Οἱ Πράξεις περιγράφουν κυρίως τὴ δράση τοῦ Πέτρου μέχρι τὸ κεφ. 12 καὶ στὴ συνέχεια τοῦ Παύλου ὡς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου (κεφ. 13-28). Παράλληλα, ἐλάχιστες πληροφορίες ἔχουμε γιὰ τὸν Ἰωάννη, τὸν Ἰάκωβο καὶ τὸν Ἰούδα. Πέρα ἀπὸ τὴν περιορισμένη ἀναφορὰ ποὺ γίνεται γιὰ τὴ δραστηριότητα τῶν ἀποστόλων, κάνει λόγο καὶ γιὰ τὴν προσφορὰ κάποιων ἀνθρώπων τῆς ἀρχέγονης Ἐκκλησίας, ὅπως π.χ. τοῦ Βαρνάβα, τοῦ Στεφάνου, τοῦ Φιλίππου, τοῦ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου, τοῦ Μάρκου, τοῦ Σίλα, τοῦ Τιμοθέου, τοῦ Ἀπολλώ, τοῦ Μνάσωνα, τοῦ Ἀκύλα, τῆς Μαρίας, μητέρας τοῦ Μάρκου, τῆς Πρίσκιλλας κ.ἄ. Ἐπομένως, κατὰ τὸν Μέγα Φώτιο ὁ ἱερός συγγραφέας δὲν περιγράφει τίς πράξεις καὶ τὴ διδασκαλία ὄλων τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ ἐλάχιστων ἀπὸ αὐτούς, καὶ μάλιστα συνοπτικά. Στὴ συνέχεια, ὀλόκληρος ὁ δεύτερος Λόγος τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ, περιλαμβάνει τὴν ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα τοῦ Παύλου. Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα ἦταν φυσικὸ νὰ δημιουργηθοῦν διχογνωμίες μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν, ὡς πρὸς τὴν αἰτιολογία τοῦ τίτλου «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων» ἢ «Πράξεις Ἀποστόλων».

Στὴ σύγχρονη ἔρευνα μία ὁμάδα ἐρευνητῶν ὑποστήριξε μὲ διάφορες κατὰ καιροὺς αἰτιολογίες ὅτι ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων δὲν ἀνταποκρίνεται

94. PG 118, 43.

95. PG 101, 713C. Πρβλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Χρ. Κ., *Τὸ πρόβλημα τοῦ τίτλου «Πράξεις (τῶν) Ἀποστόλων»*. Μία νέα θεολογικὴ θεώρηση, Θεσσαλονίκη 1995.

στό περιεχόμενό τους. Αυτό παρουσιάζεται και από πατέρες της Ἐκκλησίας με τὸ βασικὸ σκεπτικὸ ὅτι οὐσιαστικὰ ἀναφέρεται ἐλάχιστα στὸ ἔργο καὶ στὴ διδασκαλία τῶν ἀποστόλων. Περισσότερο ἐστιάζεται ἢ προσοχὴ τοῦ Λουκᾶ στὸν Πέτρο καὶ ἐκτενέστερα στὸν Παῦλο.

Τὸ ὅτι ὁ Παῦλος λειτουργοῦσε κατὰ τὴν πρώτη ἀποστολικὴ περιοδεία ὡς μέλος, ὡς ἀπεσταλμένος διάκονος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιόχειας, φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μόλις ὀλοκλήρωσαν μετὰ τὸν Βαρνάβα τὴν ἱεραποστολική τους δράση γύρισαν στὴν Ἀντιόχεια, «ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν» (Πράξ. 14,26), προκειμένου νὰ ἐνημερώσουν τὴν Ἐκκλησία πού τοὺς εἶχε ἀναθέσει τὴν ἀποστολή. Μὲ βάση αὐτὴ τὴ συλλογιστικὴ εἶναι χαρακτηριστικὴ στὴν προκειμένη περίπτωση ἢ πρωτότυπη θεολογικὴ ἐρμηνεία πού δίνει στὸν τίτλο τῶν Πράξεων ὁ ἱερός Φώτιος: «Πλὴν διὰ τοῦτο Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἐπιγράφεται, διότι, κατὰ τὸν Παῦλον, δοξαζομένου ἑνὸς μέλους συνδοξάζεται πάντα τὰ μέλη. Οὕτω δὲ καὶ τὰς Πέτρου καὶ Παύλου πράξεις κοινοποιούμενος ὁ συγγραφεύς, τῶν ἀποστόλων τὸ βιβλίον ἐπέγραψε, Πράξεις»⁹⁶.

Ἡ ἀπάντηση πού δίνει ὁ ἱερός Φώτιος βασίζεται στὴ γνωστὴ εἰκόνα τοῦ ἀποστόλου Παύλου τῆς Α΄ Κορ. 12,12 ἐξ., τοῦ ἑνὸς σώματος μετὰ τὰ πολλὰ μέλη. Ὅπως ὅταν τιμᾶται ἓνα μέλος, τιμοῦνται μαζί του ὅλα τὰ ἄλλα (Α΄ Κορ. 12,26), ἔτσι καὶ στίς Πράξεις, ὅταν τιμᾶται ὁ Πέτρος ἢ ὁ Παῦλος τιμοῦνται μαζί τοὺς ὅλοι οἱ ἀπόστολοι καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἔργο ὀλοκλήρης τῆς Ἐκκλησίας.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, οἱ ἀπόστολοι πρῶτα παρουσίασαν στὴν ἐκκλησία τῆς Ἀντιόχειας ἓναν ἀπολογισμό: «Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαρόντες τὴν ἐκκλησίαν ἀνήγγελον ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν» (Πράξ. 14,27). Ἐπειτα, στὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο (Πράξ. 15,1-29) ἀνέφεραν ἀναλυτικὰ «ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησεν μετ' αὐτῶν» (Πράξ. 15,4). Ὑπῆρχε μία συνεργία τῶν ἀποστόλων μετὰ τὸν Θεό, μετὰ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ λειτουργοῦσε μέσα τοὺς καὶ αὐτοὶ ὡς ὄργανα τοῦ Θεοῦ κατόρθωσαν νὰ φέρουν σὲ πέρας τὸ σπουδαῖο ἔργο τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν ἐθνῶν.

Ἄφου ὅτι ἔκαναν οἱ ἀπόστολοι ἦταν οὐσιαστικὰ ἔργο τοῦ Θεοῦ, δὲν μένει περιθώριο προσωπικῆς προβολῆς ἢ προσωπικῶν «πράξεων-κατορθωμάτων».

96. PG 101, 716A.

Τὸ νόημα τῆς συνεργίας τοῦ Θεοῦ μὲ τὸς ἀποστόλους ἀποδίδεται μὲ τὴ φράση τῆς Α΄ Κορ. 3,9, «*Θεοῦ ἔσμεν συνεργοί*»⁹⁷. Ἄν ὁ Παῦλος ἐνεργοῦσε αὐτόνομα δὲ θὰ ὑπῆρχε λόγος ἀπολογισμοῦ τοῦ ἔργου του ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐξ ἄλλου, ἂν ὁ Παῦλος θεωροῦσε προσωπικὲς του πράξεις τὰ θαυμαστά ἔργα ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴν περιοδεία του, δὲν εἶχε παρὰ νὰ ἀποδεχθεῖ τὶς ἐξαιρετικὲς τιμὲς τῆς θεοποίησης, ποὺ τοῦ πρόσφεραν οἱ κάτοικοι τῶν Λύστρων (Πράξ. 14,11-15). Ὅμως ὁ Λουκᾶς μέσα στοῦ ἐκκλησιολογικὸ πλαίσιο ποὺ ἀναπτύσσει τὸ ἔργο τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς διακονίας τοῦ Παύλου, παράλληλα μὲ τὴ χριστολογικὴ καὶ ἀγιοπνευματικὴ κατοχύρωση τῶν θαυμάτων ποὺ ἐπιτελέστηκαν κατὰ τὴν Α΄ ἀποστολικὴ περιοδεία, δὲν ἀφήνει περιθώρια γιὰ παρερμηνεῖα τῶν γεγονότων καὶ προβολὴ τῶν ἐργατῶν τοῦ εὐαγγελίου.

Ἡ παραπάνω ἀναφορὰ εὐθυγραμμίζεται μὲ τὶς προτροπὲς τοῦ Ἰησοῦ στοὺς μαθητὲς του, ὅπως διασφύζονται ἀπὸ τοὺς συνοπτικοὺς καὶ ἰδιαίτερα τὸν Λουκᾶ. Ὁ Κύριος δὲν χρωστέει χάρη στὸν δοῦλο, ἐπειδὴ ἔκανε αὐτὸ ποὺ τὸν διέταξε. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ ὡς ὑπηρέτες τοῦ εὐαγγελίου, ὅταν κάνουν ὅλα ὅσα τοὺς προστάζει ὁ Θεός, πρέπει νὰ συλλογίζονται καὶ νὰ λένε ὅτι «*δοῦλοι ἀχρεῖοι ἔσμεν, ὃ ὀφείλομεν ποιῆσαι πεποιθήκαμεν*» (Λουκ. 17,10· πρβλ. Ματθ. 18,6-7· 21-22. Μάρκ. 9,42).

Ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὴ δικαιολόγηση τοῦ τίτλου τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου καὶ σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο ποὺ ἀφορᾷ στὴ δράση καὶ διακονία τῶν κορυφαίων ἀποστόλων. Ἐπειδὴ καὶ ἡ κορυφή, ἡ κεφαλὴ, συμπεριλαμβάνεται στοῦ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι πολὺ φυσικὸ καὶ εὐλόγο ἀπὸ τὶς πράξεις καὶ τὴ διδασκαλία τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου νὰ πάρει τὸ βιβλίον τὸ ὄνομα «*Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*». Αὐτὸ εἶναι φυσικὸ, ὑποστηρίζει ὁ Μέγας Φώτιος, γιὰ τὸ οἱ Πράξεις περιλαμβάνουν τὴν κοινὴ δράση καὶ διδασκαλία ὅλων τῶν ἀποστόλων, ἡ ὁποία συμπίπτει στὰ βασικὰ θέματα πίστεως καὶ ἐνόητης τῆς ἀρχέγονης Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ὑπάρχει εὐλόγη ἀφορμὴ γιὰ τὴν ὀνομασία τοῦ ἔργου, «*Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*»: «*Εἰ δὲ καὶ τῇ κορυφῇ συμπεριλαμβάνεται τὸ ὅλον σῶμα, εὐλόγως ἂν τὰς κορυφαίων Πράξεις ἐκάλεσαν τῶν ἀποστόλων, πλὴν γε καὶ ἡ κοινὴ τῶν ἀπο-*

97. Εὐστοχο εἶναι καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ γιὰ τὴν συνεργία Θεοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων «*Οὐκ εἶπεν ὅσα ἐποίησαν αὐτοί, ἀλλ' ὅσα ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν*», PG 125, 712.

στόλων έμπεριεχομένη ταύταις διδασκαλία, κ̄αν̄ έπ' όλίγον ή ταύτης διήγησις παρατείνεται, άλλ' άφορμήν τής έπιγραφής παρέχεται εύλογον»⁹⁸.

II) Το πρόβλημα του συγγραφέα των Πράξεων και του γ' ευαγγελίου

Παρόλο που σήμερα στο πρόβλημα του συγγραφέα των Πράξεων υπάρχει σχεδόν όμοφωνία των έρευνητών και αναγνωρίζεται ό ευαγγελιστής Λουκάς, ό γιατρος και μαθητής του άποστόλου Παύλου, ως συγγραφέας τόσο του πρώτου Λόγου, δηλ. του τρίτου ευαγγελίου, όσο και του δευτέρου Λόγου, των Πράξεων των Άποστόλων, ό ιερός Φώτιος γνωρίζει ως την έποχή του τον διάλογο που προηγήθηκε για την ταυτότητα του συγγραφέα των Πράξεων και του γ' ευαγγελίου.

Ός προς τον συγγραφέα των Πράξεων, αναφέρει ό ιερός πατήρ ότι άλλοι ύποστηρίζουν τον Κλήμεντα έπίσκοπο Ρώμης, άλλοι τον Βαρνάβα και άλλοι τον ευαγγελιστή Λουκά: «Τόν δέ συγγραφέα των Πράξεων οί μὲν Κλήμεντα λέγουσι τόν Ρώμης, άλλοι δέ Βαρνάβαν και άλλοι Λουκάν τόν ευαγγελιστήν»⁹⁹. Ό Φώτιος θεωρεί ως συγγραφέα των Πράξεων τον συνοδό του Παύλου τον Λουκά, με βάση την έξής έπιχειρηματολογία: πρώτα άπ' όλα ό Λουκάς στο προοίμιο των Πράξεων αναφέρει ότι σε άλλο έργο του, το ευαγγέλιο, πραγματεύεται όλα όσα ό Ίησοϋς Χριστός έκανε και δίδαξε από την αρχή τής δημόσιας δράσης του ως την ήμέρα που αναλήφθηκε: «Αὐτός δέ Λουκάς επικρίνει, πρώτον μὲν έξ ὧν προοιμάζεται, ως και έτέρα αὐτῷ πραγματεία, τας Δεσποτικάς περιέχουσα πράξεις καταβέβληται»¹⁰⁰. Έπειτα, διαφοροποιούμενος ό Λουκάς από τους άλλους ευαγγελιστές φαίνεται, κατά τον ιερό Φώτιο, ότι μόνον αυτός διηγείται όλα όσα έκανε και δίδαξε ό Ίησοϋς από την ήμέρα τής αναστάσεως ως την ήμέρα που αναλήφθηκε. Οί υπόλοιποι ευαγγελιστές δέν ασχολήθηκαν με τα θέματα αυτά. Ακόμη, ό Λουκάς αρχίζει τη διήγηση των Πράξεων από το γεγονός τής αναλήψεως του Χριστού: «Δεύτερον δέ, έξ ὧν και των άλλων ευαγγελιστων διαστέλλεται, ότι μέχρι τής αναλήψεως ουδεις αὐτων τό σύνταγμα προελθειν έποιήσατο, άλλ' οὔτος μόνος και την αναλήψιν ακριβώς έξηγήσατο, και πάλιν την των Πράξεων άπαρχήν από ταύτης ύπεστήσατο»¹⁰¹.

98. PG 101,716A.

99. PG 101,716A.

100. PG 101, 716B.

101. Αὐτόθι.

Συγκεκριμένα, αναφέρει ο ιερὸς Φώτιος, τὸ τέλος τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου περιλαμβάνει τὴν ἀποστολὴ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὰ ἔθνη καὶ ἡ συγκεκριμένη διήγησι ἀρχίζει μὲ τὸ «Οἱ ἔνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν» καὶ τελειώνει «ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν». Ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἀνάληψη, δὲν προσθέτει τίποτε ὁ πρῶτος εὐαγγελιστὴς¹⁰².

Ὁ εὐαγγελιστὴς Μάρκος, ἀναφέρει ὁ ιερὸς Φώτιος, ἐνῶ μνημονεῦει ἐπιγραμματικὰ τὸ γεγονὸς τῆς ἀναλήψεως, «Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλήσαι αὐτοῖς ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ», δὲν ἀναφέρει τίποτα περισσότερο καὶ δὲν τὴν συνδέει μὲ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τῶν ἀποστόλων, πού ἀκολούθησαν μετὰ τὴν ἀνάληψη τοῦ Κυρίου¹⁰³. Τέλος, ἀκόμη καὶ ὁ Ἰωάννης, ὑποστηρίζει ὁ ιερὸς πατὴρ, δὲν παραδίδει στὸ κλείσιμο τοῦ εὐαγγελίου του τὸ γεγονὸς τῆς ἀναλήψεως. Ὅμως ἐπισημαίνει ὅτι «πολλὰ καὶ ἄλλα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἓν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία»¹⁰⁴.

Μὲ αὐτὰ τὰ φιλολογικὰ καὶ θεολογικὰ σχόλια τῶν εὐαγγελικῶν κειμένων, πού παρέθεσε ὁ ιερὸς Φώτιος, ὀδηγεῖται ἀβίαστα στὸ συμπέρασμα ὅτι μόνον ὁ Λουκάς παραθέτει ἐκτενέστερα τὸ γεγονὸς τῆς ἀναλήψεως στὸ τέλος τοῦ εὐαγγελίου του καὶ ἀπὸ τῆς ἀναλήψεως ξεκινᾷ τὴ διήγησι τοῦ δευτέρου ἔργου του, δηλ. τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων: «Μόνος δέ, ὡς εἴρηται, Λουκάς καὶ τὴν ἀνάληψιν ἐν τῷ τέλει τοῦ εὐαγγελίου πλατύτερον διεξῆλθεν, καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν Πράξεων ἀπὸ ταύτης προάγει»¹⁰⁵.

γ) Ἐπιστολὲς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου

Ὁ ιερὸς Φώτιος παρουσιάζεται νὰ θαυμάζει, νὰ μιμεῖται καὶ νὰ τιμᾷ τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ἐνῶ συγχρόνως προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὰ δυσνόητα χωρία τῶν ἐπιστολῶν του μὲ βαθυνούστατες παρατηρήσεις, βιβλικὴ τεκμηρίωση καὶ δυναμικὴ νοηματοδότησι τοῦ μηνύματος τοῦ κειμένου. Τὸν ἀναγνωρίζει ὡς τὸν μεγαλύτερο ἀπόστολο, ὁ ὁποῖος ἀποστέλλεται στὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, γιὰ νὰ μεταφέρει τὸ μήνυμα τῆς σωτηρίας καὶ νὰ κηρύξει τὸ εὐαγγέλιο ὡς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς: «Ἀποστέλλεται κῆρυξ, καὶ οἰκουμένην πληροῖ τῷ κηρύγματι,

102. Αὐτόθι.

103. PG 101, 716BC.

104. PG 101, 716C.

105. Αὐτόθι.

ἀπὸ Ἱερουσαλῆμ ἐξ ἀφετηρίου τινὸς πρὸς τὰ γῆς πάντα δραμῶν πέρατα, καὶ μέχρι αὐτῶν τῶν ὠκεανοῦ ρευμάτων σαλπίσας τὸ εὐαγγέλιον»¹⁰⁶. Θαυμάζει ὁ ἱερός πατήρ τὴν ἀπόλυτη ἀφοσίωση τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὸν Ἰησοῦ Χριστὸ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν θεωρεῖ μεγάλο ἀξίωμα καὶ ἰδιαίτερη τιμὴ νὰ ὀνομάζει τὸν ἑαυτό του «δοῦλον εἶναι Χριστοῦ». Γι' αὐτό, ὑποστηρίζει ὁ Φώτιος, προτάσσει αὐτὴ τὴν ταυτότητά του στὴν ἀρχὴ τῶν ἐπιστολῶν του καὶ θεωρεῖ τὸν τίτλο τοῦ δούλου ὡς διακριτικὸ γνώρισμα τῆς προσωπικότητάς του: «*Παύλῳ δὲ ἀρκεῖ εἰς μέγεθος καὶ δόξης καὶ ἀρχῆς καὶ ἀξιώματος τὸ δοῦλον εἶναι Χριστοῦ, κάκειθεν μᾶλλον ἢ ἀπὸ τινος ἄλλου γινώσκεισθαι*»¹⁰⁷.

1. Ἀναφερόμενος ὁ ἱερός Φώτιος στὸ θέμα τῆς πατρίδος τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἐρώτημα πρὸς διασαφήνιση στὰ Ἰαμφιλόχεια, Ἐρωτήσεις 116, *Περὶ πατρίδος Παύλου*, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐνῶ διὰ τοῦ κηρύγματος του κατόρθωσε νὰ γίνῃ πολίτης τῆς ἄνω Ἱερουσαλῆμ, οἱ πρόγονοί του προέρχονταν ἀπὸ τὰ Γίσχαλα, πὺν ἦταν χωριὸ τῆς Ἰουδαίας, καὶ συνεπῶς ὁ Σαοῦλ ἦταν Ἰουδαῖος τὴν καταγωγὴ. Οἱ γονεῖς του ἦσαν Ρωμαῖοι πολῖτες, ὅποτε καὶ ὁ ἀπόστολος ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του εἶχε τὸν τίτλο τοῦ Ρωμαίου πολίτη, πράγμα πὺν θὰ ἐπικαλεσθεῖ ἐνώπιον τοῦ Ρωμαίου χιλιάρχου. Στὴν πρόκληση τοῦ διοικητῆ ὅτι ἀπέκτησε τὸν τίτλο τοῦ Ρωμαίου πολίτη μὲ χρήματα, γίνεται ἕνας ἐνδιαφέρων διάλογος: «*Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλιάρχος: ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη: ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι*» (Πράξ. 22,28). Ὡστόσο, ὁ τόπος γεννήσεώς του καὶ συνεπῶς πατρίδα τοῦ Σαοῦλου ἦταν ἡ Ταρσοὺς τῆς Κιλικίας: «*Ἐγὼ ἄνθρωπος μὲν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεὺς τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης*» (Πράξ. 21,39).

Γι' αὐτὸν τὸν ἀπόστολο ὁ ἱερός Φώτιος προβληματίζεται στὰ Ἰαμφιλόχεια, Ἐρωτήσεις 92, *Περὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ πῶς ἐκεῖνος ἰδιώτην ἑαυτὸν καλεῖ*, καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὸς ὁ Παῦλος ἦταν ἀπόστολος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ κοπίασε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἀπόστολο καὶ διάκονο τοῦ εὐαγγελίου, γιατί ἦταν ἀφωρισμένος ἐκ κοιλίας μητρὸς στὸ ἔργο τῆς ἱεραποστολῆς. Γι' αὐτὸ ἀξιώθηκε νὰ γίνῃ κοινωνὸς μοναδικῶν ἀποκαλύψεων καὶ νὰ ἀκούσει ἄρρητα ῥήματα, πὺν δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ φανερόνται σὲ ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν τὴν πνευματικὴ ὑποδομὴ. Κατὰ τὸν ἱερὸ Φώτιο, ὁ ἀπόστολος Παῦλος κατόρθωσε νὰ νεκρώσει τὰ μέλη τοῦ σώματος πὺν

106. PG 101,752A.

107. PG 101,752B.

διακονοῦν τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ γίνῃ Χριστοῦ εὐωδία καὶ μέτοχος ζωῆς αἰωνίου.

Ἡ ταπείνωση τοῦ ἀποστόλου ἐκφράζεται ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ προσώπου του ὡς ἔκτρομα, περίψημα, περικάθαυμα καὶ θέατρον ἀνθρώποις καὶ ἀγγέλους. Αὐτὲς ὅμως οἱ καταστάσεις οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν ἐκτιμήσεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου τούτου, πὺ δὲν γνώριζαν τὸν Νόμο τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν λόγο τοῦ ἀποκαλυφθέντος Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἦταν ἡ πραγματικὴ δύναμη τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν. Αὐτὴ ἡ ταπείνωση τὸν ἀνέβραζε ἕως τρίτου οὐρανοῦ (Β΄ Κορ. 12,2) καὶ τὸν μετέφερε στὸν παράδεισο, ὅπου ἄκουσε λόγια πὺ δὲν κατανοοῦνται ἀπ' ὄλους τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτὴ ἡ κατάσταση τοῦ ἀποστόλου, κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, χαρίτωνε τὸν Παῦλο καὶ τὸν ἔκανε νὰ χαίρεται γιὰ τὰ παθήματά του, γιὰ τὶς βρῖσιές, τὶς θλίψεις, τοὺς διωγμοὺς καὶ τὶς πιέσεις πὺ πέρασε γιὰ χάρη τοῦ Χριστοῦ (Β΄ Κορ. 12,10). Γι' αὐτὸ καταλήγει στὴν τελικὴ του ὁμολογία: «τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτῆς» (Β΄ Τιμ. 4,7-8).

Αὐτὴ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ Παύλου παρουσιάζει ὁ ἱερός Φώτιος παραστατικὰ στὰ Ἐπιτομὰς του, Ἐρώτησις 92, *Περὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ πῶς ἐκεῖνος ἰδιώτην ἑαυτὸν καλεῖ*: «Ὁ δυνάμενος ἐν βάρει εἶναι ὡς Χριστοῦ ἀπόστολος· ὁ περισσότερον πάντων κοπιάσας, ὁ καὶ πρὶν ἢ τὰς μητρικὰς ὠδῖνας λῦσαι τῷ Θεῷ ἀφωρισμένος· ὁ τῶν ἀθεάτων θεατῆς καὶ τῶν ἀπορρήτων κατήκοος· ἡ τῷ Θεῷ Χριστοῦ εὐωδία· ὁ τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν ἐν τῷ σώματι περιφέρων. Ὡσπερ οὖν ἔκτρομα, καὶ περίψημα, καὶ θέατρον καὶ περικάθαυμα, ὁ τοσοῦτος καὶ τηλικούτος, οὕτω καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Καὶ γὰρ τούτων, τὰ μὲν ἦν τῇ ὑπολήψει τῶν τοῦ κηρύγματος, μὴ συνιέντων τὸ βάθος· τὰ δὲ καὶ αὐτοὺς ἐδίδου, φέρων τῇ τῶν ἡθῶν μετριότητι καὶ ἐπιεικείᾳ»¹⁰⁸.

2. Ὁ ἱερός Φώτιος ὡς ἐρμηνευτῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου προσπαθεῖ νὰ δώσει ἀπάντηση στὰ Ἐπιτομὰς του σ' ἓνα δυσνόητο χωρίο τῆς πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς, ὅπου περιγράφεται ἡ πανοπλία τοῦ χριστιανοῦ. Τὸ κείμενο αὐτὸ θὰ προσεγγίσουμε ὡς ἐνδεικτικὸ παράδειγμα ἐρμηνευτικῆς ἰκανότητος τοῦ ἱεροῦ Πατρός. Ἡ ἐπιστολὴ ἀναφέρει συγκεκριμένα: «Οὐκ ἔστιν ἡμῖν (ἡ) πάλῃ πρὸς αἶμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς

108. PG 101,576CD.

τούς κοσμοκράτορας τοῦ κόσμου τούτου, (τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου), πρὸς τὰ πνευματικά τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανοῖς» (Ἐφ. 6,12). Ἡ βασικὴ διαφορὰ τοῦ βυζαντινοῦ κειμένου, ὅπως διασώζεται στὴν ἔκδοση τοῦ Βασ. Ἀντωνιάδη ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ παραθέτει ὁ ἱερός Φώτιος, ἐκτὸς τῆς ἀπάλειψης τοῦ ἄρθρου πρὶν ἀπὸ τὴν λέξη «ἡ πάλη», εἶναι ὅτι τὸ βυζαντινὸ κείμενο ἀντὶ τῆς φράσης «πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ κόσμου τούτου», ἔχει «τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου».

Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀνάλυση τοῦ ἱεροῦ πατρὸς πρὸς διασάφηση τοῦ χωρίου ἔχει ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον. Μὲ τοὺς ὅρους «ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας» ὁ ἱερός πατήρ θεωρεῖ ὅτι ὁ Παῦλος ἐννοεῖ τὰ ἐναέρια καὶ πονηρὰ πνεύματα. Βέβαια, ὄχι ὡς ἀρχὴ καὶ ἐξουσία ποὺ τοὺς δόθηκε ἄνωθεν, ἀπὸ τὸν Θεό, ἀλλὰ ὡς δαίμονες, οἱ ὁποῖοι παραδίδουν τοὺς ἀνθρώπους στὶς ἁμαρτίες καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀντὶ τὰ ἀκολουθοῦν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἀκολουθοῦν καὶ πράττουν τὸ δικό τους ἁμαρτωλὸ θέλημα, μὲ τὴν ἐξουσία ποὺ δίνουν ἐκεῖνοι οἱ δαίμονες: «Ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας ἐκάλεσεν τὰ ἐναέρια καὶ πονηρὰ πνεύματα, οὐχ ὡς ἀρχὴν ἡμῶν ἢ ἐξουσίαν τινὰ οἴκοθεν ἢ ἄνωθεν ἐσχηκότων, ἀλλ' ὡς ταῖς ἁμαρτίαις ἑαυτοῦς ἡμῶν ἐκδεδωκότων, ὧν εἰσιν οἱ δαίμονες ὑποσπορεῖς τε καὶ ὑποφήται, ἐκείνων τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξουσίαν, δι' ὧν πράττομεν τὰ αὐτῶν θελήματα, παρεσχημένων»¹⁰⁹.

Στὴ συνέχεια, ὁ ἱερός Φώτιος ἐπικαλεῖται τὴ μαρτυρία τῆς Β' Πέτρου 2,18-19, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸν κίνδυνο ποὺ ἔχουν οἱ πιστοὶ ἀπὸ τοὺς ψευδοδιδασκάλους. Οἱ διαστροφεῖς τῆς ἀληθινῆς διδασκαλίας, κατὰ τὸν ἀπόστολο, μὲ λόγια παχιά, χωρὶς περιεχόμενο, παρασέρνουν ἐκείνους ποὺ εἶχαν πραγματικὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Αὐτοὶ ποὺ ζοῦν στὴν πλάνη χρησιμοποιοῦν ὡς δόλωμα τὶς σαρκικὲς ἐπιθυμίες, ποὺ ὀδηγοῦν στὴν ἀσέλγεια. Ὡστόσο, ὑπόσχονται στοὺς ἀνθρώπους ἐλευθερία, ἐνῶ οἱ ἴδιοι εἶναι δοῦλοι τῆς διαφθορᾶς. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται δοῦλος ἐκείνου ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει νικηθεῖ: «ᾧ γὰρ τις ἤπτηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται» (Β' Πέτρ. 2,19). Μὲ αὐτοὺς τοὺς συνδυασμοὺς χωρίων καὶ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ μηνύματος τῶν ἱερῶν συγγραφέων ὁ Μέγας Φώτιος δείχνει ὅτι γνωρίζει ἄριστα τὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ μπορεῖ ἄνετα νὰ κινεῖται σ' ὄλο τὸ ἱερὸ κείμενο. Προσπαθεῖ νὰ συνδέει καὶ νὰ

109. PG 101,712B.

έμπλέκει ο ιερὸς πατὴρ τὴ βιβλικὴ διδασκαλία τῶν ἐπὶ μέρους βιβλίων μὲ τὸ σύνολο τοῦ μηνύματος τοῦ εὐαγγελίου. Γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ παραλληλίσουμε τοὺς ψευδοδιδασκάλους καὶ τὴ διδασκαλία τους μὲ τις δαιμονικὲς ἀρχὲς καὶ ἐξουσίες τοῦ κόσμου τούτου.

Καὶ συνεχίζει ὁ ιερὸς Φώτιος: ὅταν ἠττηθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τις ἀρχὲς καὶ ἐξουσίες, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ δαιμονικὰ καὶ πονηρὰ πνεύματα, καταβάλλεται ἀπὸ τὰ ἐρεθίσματα καὶ τις προκλήσεις ποὺ ὀδηγοῦν στὰ ἔργα τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν ὑποταγὴ στὰ πάθη. Ἔτσι, αὐτοὶ οἱ ἄρχοντες καὶ ἐξουσιαστὲς στεροῦν τὸν ἄνθρωπο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὸ αὐτεξούσιο τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας, καὶ τὸν καθιστοῦν δούλο τῆς ἁμαρτίας. Συνεπῶς, τονίζει ὁ ιερὸς Φώτιος, ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἀρχὲς καὶ ἐξουσίες δὲν ὀνομάζει μόνον τὰ πονηρὰ πνεύματα, ἀλλὰ καὶ τοὺς κοσμοκράτορες τοῦ κόσμου: «Καὶ γὰρ φησὶν ὁ αὐτὸς ἱερὸς ἄνθρωπος: «¹¹⁰ Ὡς γὰρ τις ἠττηται τούτω καὶ δεδούλωται». Ἡττώμενοι γοῦν ταῖς ἐκείνων ἐρεθισμοῖς καὶ ὑποθήκαις, καὶ πρὸς ἃ βούλονται τῆς ἁμαρτίας ἔργα φερόμενοι, εἰκότως ἂν τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐξουσιαστὰς τῶν ἐν ἡμῖν ἐκεῖθεν φουμένων παθῶν καθιστῶμεν, ἅτε δὴ τῆς μὲν ἐλευθερίας τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ τὸ τῆς αὐτεξουσιότητος ἀφηρημένοι κύριον, εἰς δούλους δὲ ἑαυτοὺς καὶ ὑπευθύνους τῆς ἁμαρτίας γραψάμενοι. Διὰ τοῦτο οὐχ ἀπλῶς τὰ τῆς πονηρίας πνεύματα τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καλεῖ, ἀλλὰ τοὺς κοσμοκράτορας καὶ τοῦ κόσμου»¹¹⁰.

Μὲ τὸν ὄρο «κόσμος», ἀναφέρει ὁ ιερὸς Φώτιος, ὁ ἀπόστολος Παῦλος δὲν ἐννοεῖ στὸ συγκεκριμένο χωρίο, Ἐφ. 6,12, αὐτὸ ποὺ δηλώνει γενικότερα ἡ Ἁγία Γραφή, δηλαδὴ τὸ κοσμοεῖδωλο τῆς δημιουργίας, τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ, «ἀλλὰ κόσμον τοὺς τὰ κοσμικὰ φρονήματα καὶ σαρκικὰ ἐπανηρημένους καὶ πρὸς τὰ τὰς αἰσθήσεις θέλγοντά τε καὶ ἐκθελύνοντα ἐπτοημένους, καθ' ὃ σημαίνόμενον καὶ ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν, περὶ τῶν μαθητῶν, “ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου”» (Ἰω. 17,16)¹¹¹. Ὡς «κόσμος» ἐδῶ, τονίζει ὁ ιερὸς Φώτιος, δηλώνονται τὰ κοσμικὰ καὶ σαρκικὰ φρονήματα, ποὺ θέλγουν τις ἀνθρώπινες αἰσθήσεις καὶ ὀδηγοῦν πρὸς τὴν διαστροφή τὸν ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ, ἀναφέρει ὁ ιερὸς πατὴρ, καὶ ὁ Χριστὸς στὴν ἀρχιερατικὴ προσευχὴ του (Ἰω. 17,1-26) τονίζει πῶς οἱ μαθητὲς του δὲν προέρχονταν ἀπὸ τὸν πονηρὸ κόσμον, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος δὲν προερχόταν ἀπὸ αὐτὸν τὸν κόσμον τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου.

110. PG 101,712BC.

111. PG 101,712B.

Ἀσφαλῶς οἱ μαθητές, συνεχίζει ὁ ἱερός Φώτιος, ἦσαν δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ καὶ ζοῦσαν στὸν ἴδιο κόσμο πὸν ὑπῆρχαν καὶ οἱ πονηροὶ ἄνθρωποι τῆς κοινωνίας. Σκοπὸς τοῦ Χριστοῦ δὲν ἦταν νὰ τοὺς μεταθέσει σὲ ἄλλο κόσμο καὶ ἄλλο πληνῆτη, ἀλλὰ νὰ τοὺς προστατέψει ἀπὸ τὶς διαβολικὲς καὶ πονηρὲς δυνάμεις, τὶς ἀρχές καὶ ἐξουσίες πὸν δροῦν πάνω στὸν παρόντα κόσμο καὶ τὴν παροῦσα κοινωνία. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀποστολή τους ἦταν μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμο, τὸ δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ τὸν ἀνακαινίσουν καὶ τὸν ἀποκαταστήσουν ὡς πραγματικὸ κόσμημα, ὅπως βγῆκε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἴδιου του Δημιουργοῦ: «*Εὐδὴλον μὲν γάρ, ὅτι καὶ οὗτοι ἐκ τοῦ δημιουργήματος ἦσαν, ὡσπερ καὶ σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. “Ἄλλ οὐκ ἦσαν, φησίν, ἐκ τοῦ κόσμου”, τουτέστιν οὐκ ἦσαν ἐκ τῶν ἐπτοημένων πρὸς τὰ φθαρτὰ καὶ ἐπίκηρα τῆς κοσμικῆς ματαιότητος καὶ ἀπάτης*»¹¹².

Στὴ φράση τοῦ στίχου Ἔφ. 6,12 «*ἐν τοῖς ἐπουρανίοις*», ἀναφέρει ὁ ἱερός Φώτιος, κάποιοι ἐπὶ τὸ φιλανθρωπότερον κινούμενοι μεταλλάθουν τὴν ἀρχὴ τῆς λέξεως «*ἐπουρανίοις*» καὶ τὴν μεταγράφουν σὲ «*ὑπουρανίοις*». Ἀσφαλῶς, σημειώνει ὁ ἱερός πατήρ, δὲν ἀνταποκρίνεται ἡ πρώτη γραφὴ πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡστόσο ὑποστηρίζουν αὐτοὶ πὸν ἀλλάζουν τὴ γραφὴ τοῦ κειμένου ὅτι καλύτερο εἶναι τὰ δαιμόνια, δηλαδὴ τὰ πνευματικὰ ὄργανα τῆς πονηρίας, νὰ ὀνομάζονται «*ὑπουράνια*».

Πάντως, κατὰ τὸν ἱερό Φώτιο, παρόλο πὸν αὐτὴ ἡ γλωσσικὴ παρέμβαση, ἔχει εὐσεβῆ κίνητρα ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῶν πὸν κάνουν τὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου, ὅμως αὐτὴ ἡ ἀλλοίωση, «*ὁ μεταπλασμός*», δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς εὐσεβῆς πράξις. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, τονίζει ὁ ἱερός πατήρ, δὲν βοηθᾷ σὲ κανένα ἐπίπεδο ἡ κριτικὴ παρέμβαση στὸ κείμενο, γιατί εἴτε πείθῃ ὅτι τὰ πονηρὰ πνεύματα βρίσκονται στὸν ἀέρα εἴτε γύρω ἀπὸ τὴ γῆ, δὲν ἀλλάζει ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων, μὲ τὸ νὰ τὰ ὀνομάσεις «*ὑπουράνια*»: «*Τὸ δέ, “ἐν τοῖς ἐπουρανίοις”, τινὲς μὲν τὸ πρόχειρον τοῦ φιλανθρώπου προτιμήσαντες, μεταλλάττοντες τὴν τῆς λέξεως ἀρχὴν, οὐκ ἐπουρανίοις ἀλλ' ὑπουρανίοις, ἐξακούουσιν, οὐχ οὕτως τῆς ἱεραῆς ἡμῶν Γραφῆς ἐχούσης, καὶ φασὶ τὰ δαιμόνια καλεῖσθαι ὑπουράνια, τουτέστι τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Καὶ γὰρ κἂν τε περὶ ἀέρα, κἂν τε περὶ γῆν αὐτῶν ἡ διατριβή, οὐδὲν ἦττον ἂν ὑπουράνια ρηθεῖν. Ἀλλὰ τούτων μὲν κἂν ἡ διάνοια οὐκ ἀσεβῆς, ὅμως ὁ μεταπλασμός οὐκ εὐσεβῆς*»¹¹³.

112. PG 101,712D.

113. PG 101,712D-713 A.

Αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς φιλολογικὲς παρεμβάσεις καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου τὶς καταδικάζει ὁ ἱερός Φώτιος. Ὅπως τονίζει, δὲν ἐπιτρέπεται σὲ καμμία περίπτωση νὰ ἀλλοιώνεται, νὰ «παραχαράσεται» οὔτε ἓνα γράμμα ἀπὸ τὶς λέξεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, πολὺ περισσότερο δὲ στὴν περίπτωση ποὺ ὅταν μένει ἀπαραχάρακτη ἡ λέξις, ἐξάγεται εὐκόλα τὸ νόημα τοῦ ἱεροῦ κειμένου: «Οὐ δεῖ γὰρ οὐδ' ὅλως, οὐδ' ἐφ' ἐνὶ γράμματι, παραχαράττειν τὰς λέξεις τὰς ἱεράς, μάλιστα γὰρ ὅτι καὶ τῆς ἀπαραχαράκτου λέξεως ἐχούσης, ὡς ἔφην, ἀνεμποδίστως ἢ τοῦ ῥητοῦ πρόεισι διάνοια»¹¹⁴.

Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἡ λέξις «ἐπουράνια», ἀναφέρει ὁ ἱερός Φώτιος, σημαίνει αὐτὰ ποὺ βρίσκονται στὸν οὐρανό, ὅπως π.χ. ὁ ἀέρας. Ὡς ἐκ τούτου τίποτε δὲν μᾶς ἐμποδίζει αὐτὰ τὰ δαιμονικὰ πνεύματα τῆς πονηρίας νὰ τὰ ὀνομάζουμε ἔτσι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν τόπο τῆς διαμονῆς τους. Τὸ ἔργο τους παραμένει πονηρὸ καὶ δαιμονικὸ καὶ δὲν συναρτᾶται μὲ τὸν τόπο ὅπου βρίσκονται: «Καὶ γὰρ ἐπουράνια καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ οὐρανοῦ εἴωθεν καλεῖσθαι, οἷον ὁ ἀήρ· καὶ οὐδὲν κωλύει, τὰ ἐν αὐτῷ διατριβόντα, τουτέστι τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας δαιμόνια ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ διατριβῆς οὕτως ὀνομάζεσθαι»¹¹⁵.

Ἐξ ἄλλου, ὅπως εὐστοχα ἐπισημαίνει ὁ ἱερός Φώτιος, λέγονται πνευματικὰ αὐτὰ ποὺ δὲν μετέχουν σαρκὸς καὶ αἵματος, δηλαδή σὲ κάτι τὸ ὑλικό. Δηλαδή, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δημιουργίας τους εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο κατασκευασμένα ἄϋλα καὶ ἄσαρκα ὡς πρὸς τὴν οὐσία τους. Ἀκολουθώντας αὐτὸ τὸ σκεπτικό, τονίζει ὁ ἱερός πατήρ, τὰ ἐπουράνια ἐδῶ μπορεῖ νὰ ταυτίζονται μὲ τὴν εὐσέβεια καὶ τὶς ἀρετὲς καὶ νὰ σημαίνουν τὸν σκοπὸ τοῦ ἀγῶνα. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια γίνεται κατανοητὸ τὸ γεγονός ὅτι μὲ τὴν πάλη κατὰ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας ἀποκοτῶν οἱ χριστιανοὶ τόσο τὶς ἀρετὲς ὅσο καὶ τὴν εὐσέβεια, καὶ αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γίνουν οἱ πιστοὶ κληρονόμοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν: «Διὸ σοφῶς ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος καὶ ἀρμοδίως ἔφη ὡς “Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας”, τουτέστι τὰ μήτε σαρκὶ μήτε αἵματι συνδεδεμένα δαιμόνια»¹¹⁶.

Μὲ τὸν ἀγῶνα του ὁ πιστὸς καὶ τὴ δύναμη τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ γίνεται κληρονόμος τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Καὶ καταλήγει ὁ ἱερός Φώτιος: «Καὶ τότε ἐν τίσιν καὶ περὶ τίνων ὁ πόλεμος; “Ἐν τοῖς ἐπουρανοῖς”, φησὶν, τουτέστιν

114. PG 101,713A.

115. Αὐτόθι.

116. PG 101,713BC.

έν τοις προξένοις τοῦ οὐρανίου σκηνώματος, ὅπερ ἐστίν, ὡς εἴρηται, ἢ εὐσέβεια, καὶ τῶν ἀρετῶν ὁ χορός. Εἰ δὲ τίς “ἐν τοῖς ἐπουρανόις” προχειρότερον ἐκλαβεῖν θέλοι αὐτὴν τὴν ἐπουράνιον κατοικίαν, καὶ οὕτω ὁ τῆς εὐσεβείας νοῦς εὐοδοῦται. Καὶ γὰρ ἡ πρὸς αὐτούς ἐστι πάλη, ἡμῶν μὲν ἀγωνιζομένων τυχεῖν τῆς οὐρανίου κληροδοσίας, ἐκείνων δὲ τοῦ στερεῖσθαι ταύτης καὶ ἡμᾶς, ἐξ ἧς αὐτοὶ καταπεπτώκασιν»¹¹⁷.

Συμπεράσματα

Μὲ βάση τὰ ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε στὰ ἐξῆς συμπεράσματα:

1. Ὁ Πατριάρχης Φώτιος μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν φωτισμὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατόρθωσε νὰ ἐπιτύχει τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς του, τὸν φωτισμὸ τοῦ πνεύματός του καὶ νὰ ἀναδειχθεῖ μέγας Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἅγιος τῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο, μὲ τὴν παρούσα μελέτη φάνηκε καθαρὰ ὅτι ὁ Φώτιος ἀνήκει στοὺς μεγάλους ἐρμηνευτὲς πατέρες τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως καὶ ἰδιαίτερα ὡς ἐρμηνευτὴς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἔχει νὰ παρουσιάσει σημαντικὸ ἔργο μὲ τίς εὐστοχες θεολογικὰ καὶ βαθυστόχαστες ἐρμηνευτικὰ ἀπαντήσεις του σὲ ἐρωτήσεις καὶ ζητήματα οὐσιαστικὰ τόσο τῶν εὐαγγελίων καὶ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ὅσο καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου.
2. Στὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Φωτίου ἀνήκουν τὰ Ἐπιτομὴ καὶ Λόγων Ἱερῶν καὶ ζητημάτων ἱερολογίας. Πρόκειται γιὰ ἐρωτήσεις ἢ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἔθεσε ὁ Μητροπολίτης Κυζίκου Ἀμφιλόχιος πρὸς τὸν ἱερό πατέρα καὶ ἀφοροῦν στὴ συλλογὴ Λόγων Ἱερῶν, ἐν ἧ ἑξήματα τῆς θείας Γραφῆς διαλύεται. Ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει τριακόσιες εἴκοσι μία (321) ἐρωτήσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ διακόσιες ἐξήντα ἀναφέρονται σὲ ἀγιογραφικὰ θέματα, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες ἀφοροῦν στὰ φιλοσοφικὰ, γραμματολογικὰ, ἱστορικὰ, δογματικὰ, ἀκόμη καὶ ἰατρικὰ καὶ φυσικὰ ζητήματα. Τὸ ἀξιόλογο αὐτὸ ἔργο τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἀνήκει στὸ ἐξηγητικὸ εἶδος, «Ἐπιτομὴ εἰς τὴν θείαν Γραφήν», ἢ «Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις», τὸ ὁποῖο εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα. Τίθενται ὑπὸ μορφὴν ἐρωτήσεως δυσνόητα χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς,

117. PG 101,713C.

- και ιδιαίτερα εκείνα που εμφανίζουν ασάφεια, έναντίωση ή αντίφαση, και δίνονται οι σχετικές απαντήσεις.
3. Στά έρμηνευτικά έργα του ιεροῦ Φωτίου υπάγονται και τὰ *Υπομνήματα εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην*. Πρόκειται γιὰ έρμηνευτικά ἀποσπάσματα, στους εὐαγγελιστὲς Ματθαῖο, Μάρκο, Λουκᾶ και Ἰωάννη, καθὼς ἐπίσης στὶς ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Στὸ ἐρώτημα ἂν ὁ ιερός πατὴρ συντάξε ὑπομνήματα στὰ εὐαγγέλια, οἱ ἀπόψεις τῶν έρευνητῶν διχάζονται. Ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις πὺ ἔχουμε καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι μᾶλλον ἀσχολήθηκε μὲ κάποια ἀποσπασματικά σχόλια και ὄχι μὲ ὑπομνήματα, τὰ ὁποῖα ἐξ ἄλλου δὲν ὑπάρχουν στὰ σωζόμενα έργα του ὡς τὶς μέρες μας. Ἐπίσης, έρμηνευτικά θέματα τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑπάρχουν τόσο στὶς Ἐπιστολὲς ὅσο και στὶς Ὅμιλίες τοῦ ιεροῦ Φωτίου.
 4. Ἀπὸ τὸ πλούσιο έρμηνευτικὸ ἔργο τοῦ ιεροῦ πατρὸς φαίνεται ὅτι γνωρίζει ἄριστα τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα και εἶναι ἄριστοτέχνης έρμηνευτῆς τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Προτάσσει τὴν ιστορικὴ και γραμματικὴ έρμηνεία, τὴν ὁποῖα συμπληρώνει μὲ ἀναγωγικὴ ἢ πνευματικὴ θεωρία ἢ έρμηνεία. Ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι γιὰ τὸν ιερό Φώτιο ἡ κύρια πηγὴ τῆς ἀποκαλυμμένης ἀληθινῆς πίστεως, τῶν ὀρθῶν δογμάτων και ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀληθινὴ σωτηρία. Ἀναγνωρίζει τὴν κατ' ἔννοια θεοπνευστία τῆς Γραφῆς, χωρὶς νὰ ἀποκλείει τὴν προσωπικὴ συνεργία τῶν ιερῶν συγγραφέων κατὰ τὴν καταγραφή τοῦ θείου λόγου, σύμφωνα μὲ τὴν παιδεία και τὰ προσωπικὰ χαρίσματα τοῦ καθενός. Ἔτσι δικαιολογεῖται και ἡ διαφορετικὴ ἔκθεση τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, καθὼς ἐπίσης και οἱ φαινομενικὲς και πραγματικὲς ἀσυμφωνίες, πὺ παρατηροῦνται κυρίως στὰ εὐαγγελικὰ κείμενα. Ἐπίσης, ὁ ιερός Φώτιος στηρίζει τὴν ἐνότητα τῶν δύο Διαθηκῶν, γιὰτι ἔχουν τὴν ἴδια αὐθεντία, εἶναι ἰσόκυρες, ἰσάξιες και ἰσότητες, γιὰτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη περιλαμβάνει τὶς ἐπαγγελίες τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰσραηλικὸ λαό, ἐνῶ ἡ Καινὴ Διαθήκη ἀποτελεῖ τὴν πραγματοποίησή τους στὸ πρόσωπο τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Γι' αὐτὸ θεωρεῖ τὴ βιβλικὴ έρμηνεία ὡς ἐκκλησιαστικὴ πράξη.
 5. Ἀπὸ τὶς ἀντιπροσωπευτικὲς έρμηνείες τοῦ ιεροῦ Φωτίου σὲ δυσνόητα χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης διαπιστώνουμε ὅτι τὰ ἀσαφῆ και συνεσχισμένα χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποσαφηνίζονται ὀριστικά και αὐθεντικά μὲ τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Υἱοῦ και Λόγου τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς ἀσάφειας ἢ παρανοήσεως τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ ἀφορᾶ και στους μαθητὲς του κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιφοίτηση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὡστό-

σο, κατὰ τὸν ἱερὸ Φῶτιο, τὰ σημεῖα ποὺ δείχνουν ἀντιθέσεις καὶ ἐναντιώσεις, μὲ μιὰ προσεκτικότερη προσέγγιση φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχουν στὴν πραγματικότητα. Μὲ συστηματικὴ ἐξέταση μέσα στὸ γενικότερο πλαίσιο τοῦ ἱεροῦ κειμένου, τῆς βιβλικῆς θεολογίας καὶ τῆς ὀρθόδοξης ἐρμηνευτικῆς παραδόσεως γενικότερα οἱ ἀντιθέσεις αὐτὲς ἐξομαλύνονται καὶ κατανοεῖται τὸ σωστὸ πνεῦμα τῶν ἱερῶν συγγραφέων καὶ τοῦ ἀποκαλυμμένου Λόγου τοῦ Θεοῦ.

PHOTIOS THE GREAT AS AN INTERPRETER OF THE NEW TESTAMENT

Summary

Patriarch Photios, by the grace of God and the illumination of the Holy Spirit, attained to the purification of his soul and the enlightenment of his spirit. Likewise he became a prominent patriarch of Constantinople and a saint of the Church. Moreover, the present study shows that Photios may also be considered one of the great interpreter fathers of the Orthodox tradition. Particularly in the field of New Testament exegesis, his contribution is particularly significant. His exegetical work is marked by theologically astute and hermeneutically profound responses to essential questions and issues related to the Gospels, the Acts of the Apostles, and the Epistles of the Apostle Paul.

Included among the hermeneutical works of Photios the Great are the *Amphilochia*, answers addressed to queries posed by Amphilochios, metropolitan of Kyzikos, and related to the collection, Sacred words, in which issues of the divine writ are resolved. In this compendium of 321 questions, 260 treat Scriptural matters, while the remaining questions refer to issues of philosophy, grammar, history, doctrine, medicine, and physics. This remarkable work of Photios follows a questions and answers format. In this exegetical genre that exists from the 4th century, difficult passages of Holy Scripture particularly those that present obscurity, opposition, or contradiction are put forward in the form of questions, and corresponding responses are offered.

The *Commentaries to the New Testament* are also included among the hermeneutical works of Photios. This work deals with passages from the gospels of Matthew, Mark, Luke, and John as well as the epistles of the Apostle Paul. Of course, scholarly opinion is divided on the question of the works authenticity. Based on the evidence we conclude that Photios wrote fragmentary scholia and not complete commentaries, which are not to be found among his extant works that have come down to us. Hermeneutical issues related to the New Testament may also be found in St Photios *Epistulae* and *Homiliai*.

From the rich hermeneutical oeuvre of the sacred father, it is evident that Photios is an expert of the Greek language and a masterful interpreter of Holy Scripture. He follows the historical and grammatical school of criticism,

complemented by anagogical or spiritual theory or criticism. For St Photios, Holy Scripture is the main source for the revealed truth of faith, correct doctrine, and the path of true salvation. He recognizes the divine inspiration in the meaning of Scripture without denying the personal cooperation (*synergy*) of the holy authors during the documentation of the divine word, based on the erudition and personal charismata of each. In this way the variant accounts of the events of the life of Christ as well as the apparent or real inconsistencies that may be observed, mainly in the texts of the gospels, are explained. St Photios also defends the unity of the two Testaments, as for him they are equally authoritative and valid. They are of the same value and merit because the Old Testament contains the promises of God to the people of Israel, whereas in the New Testament they are realized in the person of the incarnate Jesus Christ. For this reason he understands biblical interpretation as an ecclesial act.

From the representative sample of Photios interpretations on difficult passages of the New Testament, one ascertains that the unclear and obscure passages of the Old Testament are definitively and authentically clarified via the incarnation of the Son and Logos of God. The obscurity or misapprehension of the words of Jesus relates even to his disciples prior to the descent of the Holy Spirit. Nevertheless, according to St Photios, after a more systematic approach, it becomes evident that the points that seem to exhibit inconsistency or contradiction in reality are not incongruous. With the systematic study of the sacred text within its broader framework, as well as biblical theology and the orthodox interpretive tradition in general, these antitheses are settled and the true spirit of the sacred authors and of the revealed Logos of God are understood.